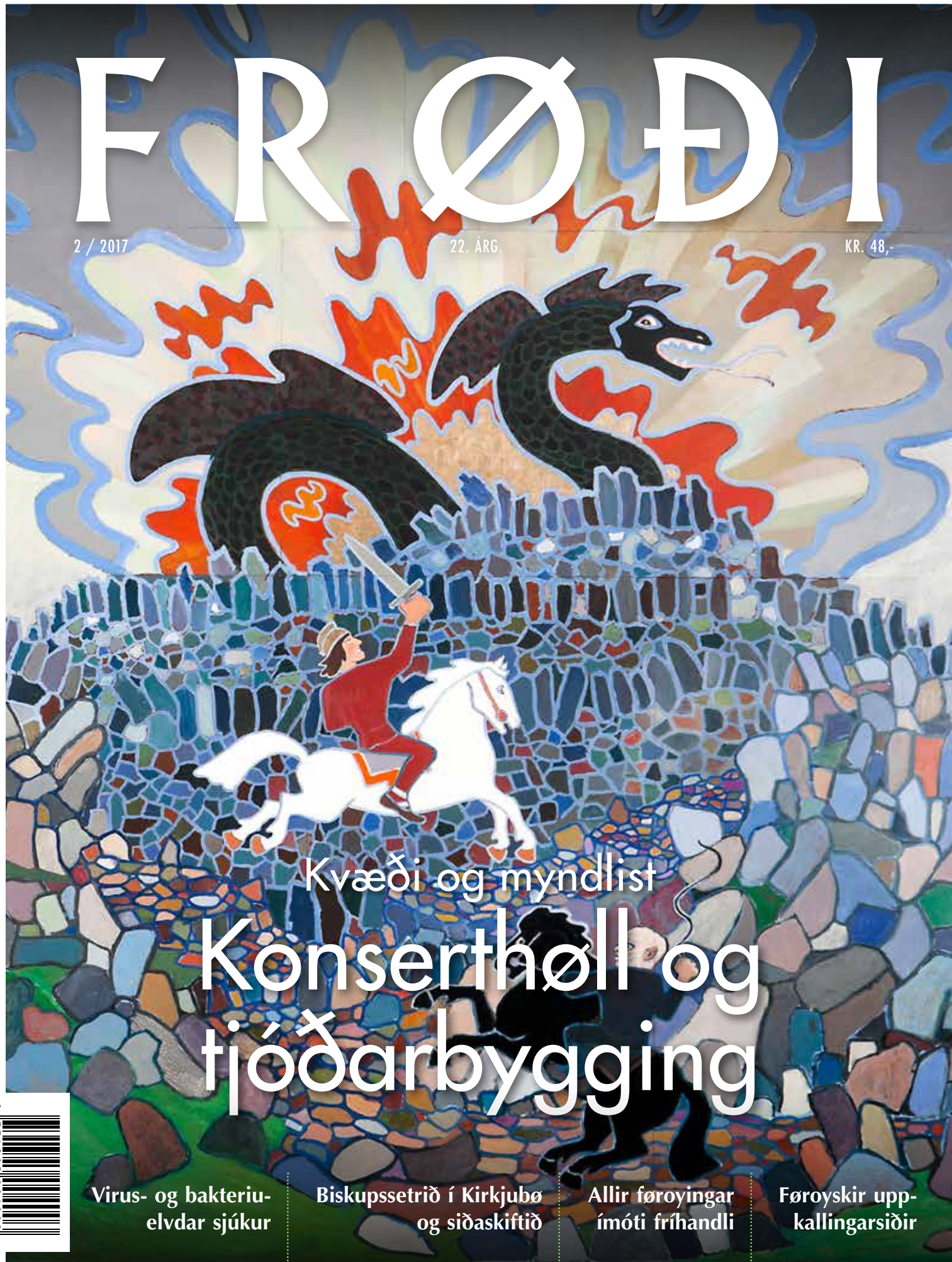

FRØÐI

2 / 2017

22. ÁRG.

KR. 48,-

Kvæði og myndlist

Konserthøll og tjóðarbygging

Virus- og bakteriu-
elvdar sjúkur

Biskupssetrið í Kirkjubø
og siðaskiftið

Allir føroyingar
ímóti fríhandli

Føroyskir upp-
kallingsiðir

Frøði hesaferð!

Aftur hesa ferð rúmar Frøði nógvum fjølbroyttum og forvitnisligum lesitilfari og er eisini størri í vavi enn vanligt.

Símun Arge og Natascha Mehler lýsa í eini fornfrøðiligari grein biskupssetrið í Kirkjubø og siðaskiftið og serstakar fornfrøðiligar lutir, ið knýta seg at Kirkjubø og kirkjuliga virkseminum, sum hevði heimstað har í miðöld. Í ár hevur verið lutherár og tí er ógvuliga hóskaði at draga fram, hvussu stóðan var í Kirkjubø um trúðótarmundið.

Ein av avbjóðingunum í okkara tíð eru móttøðuførar bakteriar. Amanda Vang hevur frásøgn frá 34. ársfundinum hjá Norðurlenska felagsskapinum fyri kliniska smáverulívfrøði og smittusjúkur. Vit mugu øll samstarva til tess at basa virus- og bakteriueldvum sjúkum, sama hvaðan tær stava og hvar vit eru, tí øll lond eiga sín part av ábyrgdini fyri hesum.

Anfinnur Johansen víðger uppkallingsarsíðir gjøgnum tíðirnar. Síðurin er enn livandi í Føroyum um enn í øðrum skapi. Í greinini nevni Anfinnur nógv áhugaverd dømi um uppkalling, eitt nú at fólk eru uppkallað eftir álmanakka-nøvnum og bátsmanningum á burturgingnum bátum.

Elisabet Thomsen skrivar um kortlegging av arvamassanum hjá silvurkykti,

hesum serstaka kykti, sum er so kent millum fólk sum húsarhaldsplágan silvurfiskur. Tað, sum ger silvurkykt so serliga áhugavert, er, at tað hevur hórað undan so mongum hópyðingum í djóramenningsrøðuni og tí goymir serligar arvaligar eiginleikar, ið ger tað serliga móttøðuført.

200 ár eru liðin síðan náttúruvísindaligu føroyaferðin hjá H.C. Lyngbye. Ole Wich skrivar um ta ávirkan, sum H.C. Lyngbye hevði og hann leggur serligan dent á náttúruvísindaliga virksemi hansara og á tann týðning, sum hetta fekk í tíðini eftir vitjan hansara. Annars man H.C. Lyngbye vera mest kendur sum hann, ið gav fyrstu bókina út á føroyskum í 1822, men hann eigur eisini týðandi lut annars í føroyskari mentanarbygging.

Rolf Guttessen víðger og lýsir arbeiðið hjá eini nevnd, sum í 1789 varð sett at kanna Einahandilin í Føroyum og serliga, hví handilin tá í nøkur ár hevði givið hall. Nevndin skuldi eisini koma við tilmæli um, hvussu almenni einahandilin í gongdini ímóti fríhandli ikki varð avloystur av einum privatum einahandli í staðin. Eftir ætlanini hjá nevndini skuldi fríhandilin koma í 1796, men tað vísti seg, at móttøðan í Føroyum var so mikið stór ímóti hesum, at kongur útsetti fríhandilin fyríbils.

Í grein um gróður í sjónum og hita í luftini lýsir Sólvá Káradóttir Eliassen umstøðurnar hjá plantuæti at vaksa og hon víðger, hvussu plantuæti í miðal broytist gjøgnum árið á innaru og ytru leiðunum og hvussu tøðevni, ljós og lagbýti ávirka gróðurin.

Tað, sum áður var kent sum Tórshavnar kommunuskúli, verður nú studentabústaður undir heitinum Finsen, og gamla skúlahøllin verður aftur opin fyri almenninginum. Í tí sambandi tekur Malan Marnersdóttir í greinini *Konserthøll og tjóðarbygging* støði í teimum kendu myndunum eftir William Heinesen, sum frá byrjan hava prýtt skúlahøllina og sum hava sítt evni úr Sjúrðar kvæðunum. Malan knýtir tær saman við kvæðunum og tí týðningi, sum tey hava havt sum partur av tjóðarbyggingini eftir seinna heimsbardaga. Í greinini verða kvæðamyndirnar hvør í sínum lagi lýstar og settar í samband við tað, sum tær lýsa í kvæðunum.

Ein trúgvur høvundur í Frøði, Jens-Kjeld Jensen, varð í 2017 kosin besti granskingarmiðlari, og Frøði fagnar Jens-Kjeld í grein, sum Janus Hansen hevur skrivað.

Góðan lesihug!

Innihald

2 FRØÐI HESAFERÐ

4 BISKUPSSETRÍÐ Í KIRKJUBØ OG SIÐASKIFTIÐ

Símun V. Arge og Natascha Mehler

10 Í HERNAD MÓTI VIRUS- OG BAKTERIUVELDVUM SJÚKUM

Amanda Vang

14 NAKRIR FØROYSKIR UPPKALLINGARSÍÐIR

Anfinnur Johansen

20 KORTLEGGING AV ARVAMASSANUM HJÁ SILVURKYKTI KANN AVDÚKA SPENNANDI EGINLEIKAR

Elisabet Thomsen

24 NÁTTÚRUVÍSINDALIGA FØROYAFERÐ H.C. LYNGBYE Í 1817

Ole Wich

30 JENS-KJELD JENSEN KOSIN

BESTI GRANSKINGARMIÐLARI Í 2017

33 GOMUL ORÐ – NÝGGJ MERKING OG FLUTT MERKING

Zakaris Svabo Hansen

34 ALLIR FØROYINGAR VÓRU ÍMÓTI FRÍHANDLI

Rolf Guttessen

38 GRÓÐURIN Í SJÓNUM TENGÐUR AT HITANUM Í LUFTINI

Sólvá Káradóttir Eliassen

42 KVÆÐI OG MYNDLIST – KONSERTHØLL OG TJÓÐARBYGGING

Malan Marnersdóttir

FRØÐI 2 / 2017

NORÐURLANDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG
GEVUR FRØÐI ÚT
© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045

*Loyvt er at endurgeva út Frøði, um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar, má avtala genast.*

AVGREIÐSLA
Jarðfeingi, Jóannesar Paturssonargøtu 32-34
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR
Fróðskaparsetur Føroya
Søvn Landsins
Havstovan
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NÝGGIR HALDARAR
kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDIR ÚTGÁVUR AV FRØÐI
fáast við at venda sær til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ
Fólksligar, vísindaligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundaleið-beining fast frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI
Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við avgreiðsluna, telefon 357000 fax 357001 teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR
Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

RITUMBODSRÁÐIÐ
Erling Isholm, Fróðskaparsetur Føroya
Erla Olsen, Fróðskaparsetur Føroya
Anna Maria Fosaa, Søvn Landsins
Sámal Tróndur Johansen, Søvn Landsins
Björg Mikkelsen, Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Maria Dam, Umhvørvisstovan
Lis Mortensen, Jarðfeingi
Eilíf Gaard, Havstovan

GRAFISK FRAMLÆIÐSLA
OG PRENT: Føroyaprent

SAMSKIPARI
Helgi Jacobsen

REDITJÓRN
Zakaris Svabo Hansen, *ábyrgd*
Maria Dam
Janus Hansen
Óluva Eidesgaard
Áki Vang
Winny í Pætursastovu

FRÓÐSKAPARFELAG FØROYA
Heimasíða: www.frodskaparfelag.fo
Limagjald: 300 krónur um árið, at gjalda á konto í Eik Banka 9181-495.171.0
SWIFT code: EIKBFOTE
Iban-no: F056 9181 0004 9517 19
Minnist til at viðmerkja navn.

BISKUPSSETRIÐ Í KIRKJUBØ OG SIÐASKIFTIÐ

– eitt fornfrøðiligt íkast til Luther-árið í Føroyum

Símun V. Arge

Fornfrøðiligur ráðgevi
og granskari
Tjóðsavnið
svarge@savn.fo

Natascha Mehler

PhD
Verkætlanarleiðari
Deutsches
Schiffahrtsmuseum
Leibniz-Institut für deutsche
Schiffahrtsgeschichte
Bremerhaven
natascha.mehler@web.de
mehler@dsm.museum

Í 1557 var trúbotin í Føroyum komin at enda. Biskupssetur Føroya varð niðurlagt, og stóru ognir tess hevði danakongur, Kristian 3., lagt undir seg.

Hetta var úrslitið av eini tilgongd, ið byrjaði í tíðarskeiðinum 1538–40, tá ið Ámundur Ólavsson, hin seinasti katólski biskupurin, eins og allir teir katólsku prestarnir, ið ikki vildu taka við nýggju læruni, vórðu avsagdir. Tá ið Ámundur í 1532 varð kosin biskupur, var tað kongur, ið góðkendi hetta val, og ikki erkibiskupurin í Tróndheimi og pávin í Rom, sum annars hevði verið siðvenja, hóast hetta eitt skiftið í hámiðöldini var Bjørgvinarbiskupur. 1. apríl 1540 varð danin, Jens Gregersøn Riber, settur sum hin fyrsti lutherski biskupur Føroya – ella superintendentur, sum embætið nevndist.

Stutt eftir, at Riber varð settur biskupur í Føroyum, hevði kongur lagt tveir triðingar av kirkjugóðsinum undir seg. Og neyvan gingu nógvar ár, fyrr enn hann hevur lagt alt kirkjugóðsið og prestaragðarnar undir seg. Nú figgjarliga grundarlagið undir biskupssetrinum tók at syndrast, fór kongsvaldið at vaksa, og við tí fekk fútin størri ræði í oyggjunum.

Sagt hevur verið, at Jens Riber hevði trupulleikar av sjórænarum og at hann tessvegna rýmdi av landinum nakað fyrri, at hann í 1557 varð kosin biskupur í Stavanger. Líkt er tó til, at Riber hevði aðrar trupulleikar at dragast við í Føroyum, og at hetta bert er ein partur av søguni. Hetta árið varð biskupssetrið í Kirkjubø niðurlagt, og Føroyar

gjørdust próstadømi undir Bjørgvin biskupi. Í 1619 varð hetta broytt, og komu Føroyar at liggja undir Sælands og Keypmannahavnar biskupi. Sama árið varð handilin lagdur undir Det islandske Kompagni við sæti í Keypmannahavn. Hetta var sostatt eitt serligt ár í føroyskari søgu við tað at aldagomlu bondini, Føroyar høvdu havt við Bergen, høvuðsstaðin í gamla móðurlandinum, bæði figgjarliga og andaliga, nú vórðu slitin.

Umstøðurnar á biskupsgarðinum í Kirkjubø

Hvussu viðurskiftini og gerandisdagurin hava verið á biskupsgarðinum í 16. øld og hvussu har man hava sæð út um tað mundið, vita vit ógvuliga lítið um.

Í 1673 gav suðurstreymoyarpresturin Lucas Jacobsson Debes (1623-1675) út bókaverkið Færoæ & Færoa Reserata. Hetta hendi bert góð hundrað ár eftir, at biskupssetrið varð niðurlagt. Tá Lucas Debes umrøðir Kirkjubø, sigur hann soleiðis um støðuna har í bygdini:

„ ... hvor forðum hafve været mange store Steen=Huse bygde / som nu ere ødelagde / oc staa nu igien ickun et Steen=Huus / med en stor Blokke=Stifve / effter gammel Maneer bygde.“

Sambært hesi lýsing, ið Lucas Debes man hava frá frásagnum, ið tá valdaðu, høvdu tað áður verið fleiri grótbygningar á biskupssetrinum. Nú stendur bert ein grótbygningur eftir við eini stokkastovu,

bygdari sambært gamlari siðvenju. Einki er at ivast í, at tað, Lucas Debes her umrøðir, eru bóndahúsin, sum standa á múraðum kjallaraveggjum. Hann nevnr einki um aðrar bygningar ella leivdir eftir bygningum uttan Múrin, ið hann umrøðir sum ófullfíggaðan, heldur nýggjan bygning, sum tað hevði borið til at gjørt lidnan, um vilji var til tess.

Fornfrøðiliga hevur enn ikki borið til at sagt so nógvar um viðurskifti sum hesi, eitt nú hvørjir bygningar umframt biskupsgarðin sjálvan og nevndu kirkjutoftir biskupssetrið hevur fevnt um í Kirkjubø. Fornfrøðiligar rannsóknir hava tó víst, at har stóðu fleiri timburbygningar í miðöldini, eitt nú niðri á Dunga beint vestan fyri sóknarkirkjuna. Harumframt eru mangir ymiskir tilhøgdir steinar í ymiskum støddum, so sum dura- og vindeygakarmar og sprossar, gjøgnum árinu savnaðir upp úr moldini á garðinum. Í dag eru teir savnaðir í einum savni fyri seg. Hesir steinar eru sera áhugaverdir, tí teir geva ábendingar um, at talan má hava verið um aðrar bygningar úr gróti á staðnum enn kirkjurnar, hvørjum bygningum hesir so munnu stava frá.

Sambært fornfrøðiligu rannsóknunum í fimmti-árunum ber tó til at ímynda okkum, hvussu biskupsgarðurin í miðöldini yvirskipað hevur sæð út. Biskupsgarðurin var eitt umleið 2500 fermetrar stórt anlegg, ið fevndi um fleiri bygningar av ymiskum slagi – bæði timburbygningar og grótbygningar. Miðdepilin vóru tó tvær javnfjarðar lonir

– eystur- og vesturlonin – við steinsettum túni ímillum.

Áhugavert er, at rannsóknirnar staðfestu, at eysturlonin, t.e. múraðu kjallararnir, sum bóndahúsin standa á í dag, hevur verið ein stásiligur grótbygningur helst í tveimum hæddum, eins og vit kenna teir á øðrum biskups- og stórmannagørdum í grannalondum okkara fyri eystan og sunnan. Í stóra verki sínum Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Beskriffelse, sum varð skrivað í 1614 men útgivið í 1632, skrivur nordmaðurin, hin guðfrøðilærði Peder Claussøn Friis (1545-1614), at Kirkjubøur: „... er som en liden Kiøbstad“. Einki er at ivast í, at Kirkjubøur hevur skilt seg út frá hinum bygdunum í Føroyum hesi tíðarskeið. Karmarnir um gerandisdagin á biskupsgarðinum hava sostatt verið nakað heilt fyri seg í føroyska miðaldarsamfelagnum.

Soleiðis man støðan helst hava verið, tá ið biskupssetrið var í hæddini.

Hinvegin er ymist, ið kundi bent á, at so var ikki um trúbotarmundið. Tí í brævi dagfest 16. oktober 1551 gevur kongur Jens Riber, superintendenti, loyvi til at hava skip – „ ... en skude på 12 eller 14 læster ... “ til at føra timbur úr Bergen at umvæla bæði bústað og kirkju við. Um hesar umvælingar vórðu framdar í verki, vita vit tó ikki. Men líkt kundi verið til, at støðan um hetta mundið ikki var heilt so góð. Áhugavert er eisini at leggja til merkis, at nú er talan um eina kirkju. Nú tykjast bæði

Mynd 1.
Fornfrøðiligar rannsóknir
í lendinum norðan
fyri Múrin í Kirkjubø
summaríð 1953.

Mynd: T.E. Christiansen

Mynd 2b.
Kakkulovnur í nýtslu.

Mynd: shutterstock

stásiliga dómkirkjan, Magnusarkirkjan – Múrurin og Líkhús at hava verið avsøgd og tikin úr brúki sum kirkjur. Um so hevur verið, hevur hetta verið í samsvari við tað, vit kenna aðra staðir. Við trú-bótini vóru fleiri kirkjur í oyggjunum tiknar úr brúki. Hóast vit ikki vita, hvussu tær tríggar kirkjurnar í Kirkjubø vórðu nýttar í mun til hvørja aðra innan katólsku kirkjuskipanina, kann ein eisini spyrja, hvat brúk var fyri trimum kirkjum í Kirkju-bø, nú biskupssetrið var avtikið og figgjarliga støðið undir teimum ikki var longur.

Hvussu búleikaðust fólk har á garðinum um trúbótarmundið?

Síðan 2015 hevur Tjóðsavnið verið partur av verk-ætlanini „Millum Norðsjógvin og Norska havið – Tvørvísindaligar kanningar um Hansa-handilsfelgsskapin“. Verkætlanin er staðsett á týska sjóvinnu-savninum Deutsches Schiffahrtsmuseum í Bremerhaven og figgjað av figgingarstovninum Leibniz-Gemeinschaft. Verkætlanin hevur m.a. lagt serligan dent á at kanna spurningar um, hvussu handilin í útnorðri í miðöldini fór fram, og hvussu felagsskapurin skipaði hann. Í sambandi við verkætlanina mettu vit tað vera týðningarmikið at seta sjón-eykuna á viðurskiftini á føroyska biskupssetrinum í seinmiðöld og um trúbótarleitið. Spurningar um, hvønn leiklut landsins kirkjuliga yvirvöld kann hava havt í handilsliga sambandinum millum Føroyar og Norðsjóvarveldið í Norðurtýsklandi, og hvørji árinini kunnu hava verið í einum møguligum slíkum sambandi, eru áhugaverdir. Eisini hevur tað verið mett viðkomandi at samanborið kirkjula- depilin í Kirkjubø, har biskupur og prestaskapið sótu, og verðsliga depilin í Tórshavn, har handilin og politiska yvirvöldin hildu til. Hetta eru viðurskifti, sum vit lítið og einki kenna til.

Við hesum í huga hevur verið hugt at fornfrøðiliga tilfarinum, sum funnið er í Kirkjubø. Nógv tað mesta av hesum tilfari stavar frá umfatandi felags føroysk-donsku-norsku rannsóknunum, ið fóru fram har árin 1953-55. Hetta gripatilfarið er tó ongantíð eftirviðgjørt í síni heild, og tí hevur heldur ikki verið høvi til at fara í dýpdina við tí.

Tað, sum sermerkir tilfarið, er, at tað fyri ein stóran part er umfatað av innfluttum lutum – serliga búnýti og innbúgv av ymiskum slagi, tað vit nevna krússapottar,

t.e. leirflöt úr reyðvøru, sum eru innflutt einaferð í seinmiðöld og seinni. Millum hetta tilfarið varð serliga lagt til merkis rættiligu stóru nøgdina av ovnkaklum, ið er frá tíðarskeiðinum tíðliga og miðskeiðis í 16. öld. Lutir sum hesir kunnu veita okkum áhugaverdar upplýsingar um gerandislívið í Kirkjubø og samskiftið við umheimin hetta tíðarskeið. Gerandislutir og innbúgv sum hetta kenna vit aftur hjá hægri samfelagsstættini – hjá borgarskapinum í býarumhvørvinum, í kongshúsum og á stórgørðunum hjá aðalinum á evropeiska meginlandinum. Her hjá okkum finna vit líknandi tilfar úti í gomlu Havnini.

Kakkulovnar

Sum liður í nevndu granskingarverkætlan valdu vit, nú meira enn 65 ár aftan á at teir vórðu funnir, at kanna ovnkaklarnar neyvri.

Í 1500-árunum broyttist hugsanarhátturin á meginlandinum munandi, hvussu fólk skipaðu sítt heim. Tey, sum vóru betur fyri, settu onnur og nýggj krøv til sína sosialu støðu, til samskiftið við onnur og hvussu tey kundu umboða seg úteftir. Við kakkulovninum bar til at sleppa undan tí opna eldstaðnum og á tann hátt sleppa undan royki, sót og eymsi, og slíkir ovnar hava uttan iva sett sín serliga dám á heimið og verið við til at hevja tað í tign mótvegis umheiminum – eitt nú gestum, ið komu á gátt. Og nú opni fyrstaðurin, sum eisini hevði veitt rúminum ljós, har hann stóð, var avloystur av kakkulovninum, var eisini neyðugt við øðrum ljóskeldum. Tí fóru tey, sum høvdu ráð til tess, at fáa sær kostnaðarmikil glasvindeygu. Sostatt broyttust heimini rættiliga ítøkiliga. Ein høvuðs-orsøkin til hesar broytingar hevur uttan iva verið tætta samskiftið, ið fólk høvdu við meginlandið í hesum tíðarskeiði, við Danmørk og Norðurtýskland – við altjóða mentan og hugsanir. Tá ið komið verður upp í 1600-árin, verða kakkulovnarnir á meginlandinum so við og við avloystir av stoyptu jarnovnunum – av bíleggjarunum. Og tá ið komið verður út í 1700-árin, gjørdust bíleggjaraovnar rættiliga vanligir í Føroyum eisini.

Kakkulovnar sum teir, ið her eru umrøddir, hava verið sjáldsamir marglætislutir í Útnorðri. Í Íslandi t.d. eru kakkulovnar bert funnir á teimum báðum biskupssetrunum – á Skálholti á Suðurlandinum og á Hólum í Hjaltaðali við Skagafjørðin á Norðurlandinum – eins og á Bessastøðum á Álftanesi við Reykjavík, sum í miðöld og seinni var sæti fyri norsku og donsku fyrisitingina, og á kleystrinum úti á Viðey vestan fyri Reykjavík.

Umframt á biskupssetrinum í Kirkjubø eru einastu dømini um kakkulovnar í Føroyum úti á Tinganesi í Tórshavn – har sum yvirvöldin og borgaraskapið hildu til í hesum tíðarskeiði. Í skiftinum eftir prestin, Harra Gregers Pedersen, dagfest 1691, stendur, at í vestara rúminum í suðurlonini á prestagarðinum á Reynagarði var „...en Stuve med en Kachelovn“. At talan her er um veruligan kakkulovn og ikki bert um ovn, ið verður umrøddur soleiðis, tí heitið kenna vit nýtt í seinni tíðum, eru brotini av slíkum ovnkaklum, funnin eru undir rannsóknnum í Reynagarði, bygður var um 1627, besti vitnisburður um. Um slíkir ovnar eisini kunnu hava verið á onkrum av teim størru gjørðunum úti kring landið, skal vera ósagt, tí hetta er okkum kunnugt ikki kannað. Vanligir hava teir tó neyvan verið so tíðliga í tíðini.

Ovnbaklar

Í Kirkjubø vórðu funnin 19 brot av ovnbaklum. Tey vórðu funnin rættiliga spjadd undir rannsóknunum í 1950-árunum – bæði norðanvert Múrin og niðri á Dunga. Allir ovnbaklarnir vóru brendir úr reyðum leiri, stoyptir í relieff, prýddir við áløgðum ljósum leiri og grønglaraðir. Leirtilfarið, sum hesir kaklar eru evnaðir úr, og hátturin at prýða teir geva ábendingar um, at teir munnu vera framleiddir í minsta lagi á tveimum ymiskum støðum. Hetta vil siga, at antin vóru kaklarnir frá tí fyrra ovninum skiftir út sum frá leið, ella var ovnurin gjørdur úr kaklum frá ymiskum verkstøðum. Seinna tulkingin vildi verið heldur óvanlig í einum meginlandahøpi. Hinvegin vóru allir teir eldru kakkulovnarnir, sum funnin eru í Íslandi, framleiddir úr kaklum, ið stavaðu frá ymiskum framleiðslustøðum. Neyvan er nakað at ivast í, at tilgongd, innflutningur og viðlíkahald av ovnunum hava verið sera trupul.

Myndevnini á kaklunum

Allir Kirkjubøarkaklarnir hava kristin ella bíbilskevni og tema sum myndevni, og ímynda tey rembingarnar í sambandi við trúbótina. Men meðan eitt av kendu myndevnunum er katólskt, er endamálið við øðrum av myndunum greitt reformerandi. Í mongum norðurevropskum húsarhaldum vórðu slíkir kaklar, ið prýddir vóru við lutherskum myndamáli, nýttir sum ein miðil til at boða ella sum ein áminning um luthersku trúarjáttanina.

Tað eina brotið av ovnbaklunum vísir eina kvinnumynd við einum krossi í vinstru hond. Bókstavurin “S” er varðveittur á brotinum, og gevur

hatta ábending um, at talan er um eitt kvinnuhalgimenni – t.d. Helenu. Er hetta veruliga so, er talan um kakkul við greiðum katólskum myndevni.

Á best varðveitta kaklinum er avmyndað vanga-myndin av einum skeggjutum manspersóni og orðini [S]ANT PAVLO APOSTOLVS. Hóast hetta er avmyndingin av enn einum halgimenni – og sostatt reiðiliga katólsk í sínum týðningi – vóru orð Paulusar ápostuls ofta ákallað av reformatorisku guðfrøðingunum í Wittenberg. Hinvegin vóru øll hini myndevnini, ið til bar at kenna aftur, nógv umhildin millum tey, ið stuðlaðu Lutherlæruni.

Eitt annað brot vísir niðara partin av eini kvinnumynd við einum manshøvdi undir liðini. Neyvan er ivi um, at hetta er mynd av Judit, ið heldur á høvdi Holofernes – eitt nógv nýtt kakkulovnsmotiv í lutherskum høpi. Í Juditarbók í Gamla testamenti lesa vit um jødisku einkjuna Judit, ið var kend fyri sín vakurleika og sítt dirvi. Hóast Holofernes, sterki herleiðari Nebukadnesars, royndi at tøla hana, vann hon sigur á honum við at drekka hann fullan og hálshøgja hann við egna svørði hansara. Sostatt megnaði Judit at bjarga býi sínum Betylia og fólki Ísraels frá einum bábylonskum álopi.

Harumframt eru tveir eins kaklar, ið vísa himmalsferð Jesusar og brot av trúarjáttanini í Luthers kateksimus. Tað, sum eftir er av tekstinum, ljóðar „6 ER IST AVGEFARE[N]GEN HIMEL

Mynd 3. Ovnbakul úr Kirkjubø, ið avmyndar ápostulin Paulus, framleiddur í Lübeck.

Mynd: N. Mehler

Mynd 4. Ovnkakkul úr Kirkjubø, brot, ið avmyndar Judit við høvdi Holofernes, framleiddur nærindis Lübeck.

Mynd: N. Mehler

Mynd 5. Ovnkakkul úr Kirkjubø – relieff av einum møguligum kvinnu-halgimenni, framleiddur í økinum millum Lübeck og Bremen.

Mynd: N. Mehler

SITZET ZVR RECHTEN GOTES DES ALMECHTIGEN VATERS“. Umsett ljóðar hetta brotið: „Farin til himmals, sitandi við høgru hond Guðs faðirs hins alvalda“. Talið 6 gevur ábending um, at hetta er hin sætti ovnkakkulin í eini røð av fleiri.

Náttúruvísindaligar kanningar

Í dag eru fleiri náttúruvísindaligir arbeiðshættir til neyvari greiningar av ymiskum viðurskiftum viðvíkjandi leirvørum, eitt nú ílatabrotum og kaklum. Ein av hesum arbeiðsháttum nevnist Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry, stytt: ICP-MA/ES. Hesin

háttur verður nýttur í sambandi við greiningar, har til ber at staðfesta kemisku samansetingina av ymisku leirsløgunum fyri á tann hátt at staðfesta, hvar leirið, ið nýtt er til vøruna, finst. Arbeiðshátturin ger tað tí eisini møguligt at siga, hvar ella í hvørjum landsluti verkstaðurin, har tann ávísar vøran er framleidd, hevur ligið.

Í vónini um at fáa staðfest verkstaðirnar, ið framleitt høvdu ovnkaklarnar úr Kirkjubø, vórðu átta brot av kaklunum útvald til neyvari greiningar við ICP-MA/ES-háttinum. Greiningarnar fóru fram á svensku fyrirkönluni Kontoret för Keramiska Studier.

Úrslitið var, at kakkulin við Paulusi ápostli var framleiddur í Lübeck, meðan kakkulin við Judit og Holofernes eins og tann við trúarjáttanini úr Luthers katekismus stávaðu frá útjaðaranum av Lübeck. Kakkulin við kvinnuhalgimenninum var gjørdur onkustaðni millum Lübeck og Bremen – møguliga Hamburg. Úrslitið er tó einki at undrast á, tí norðurtýsku leirsmiðirnir vóru teir fremstu handverkararnir á hesum øki, og tað vóru teir, ið útvegaðu norðurevropsku marknaðirnar við ovnkaklum hetta tíðarskeiðið.

Samanumtøka

Ovnkaklarnir, sum funnir eru í Kirkjubø, vórðu innfluttir til Føroya, meðan hamborgarin Thomas Koppen hevði Føroyar í len árinum 1529 til 1553. Thomas Koppen var sonevndur Oberalter vegna kirkjurnar í Hamburg. Hetta merkir, at hann var

Mynd 6. Ovnkakkul úr Kirkjubø, har talið 6 og brot av luthersku trúarjáttanini er varðveitt. Framleiddur nærindis Lübeck.

Mynd: N. Mehler

ein av hægstu, elstu og mest virdu monnunum innan kirkjuna har í býnum. Sostatt – og við teimum persónstílknyttum, ið hann hevði – var hann ein hin týðningarmesti persónurin í sambandi við trúbótartilgongdina, ikki bert har men sanniliga eisini í Føroyum. Sum kongsins umboðsmaður stóð hann á odda fyri trúbótini her í oyggjunum.

Av tí at Koppen helst ongan tíð sjálvur kom higar til Føroya, vóru tað kanska handils- ella umboðsmenn hansara, ið høvdu fingið ovnkaklarnar við til Føroya úr Lübeck, møguliga umvegis Hamburg. Tó er eisini hugsandi, at norskir handilsmenn fingi kaklarnar higar úr Bergen. Oyggjarnar vóru tætt knýttar at Bergen – nógv skipaferðsla var tá millum Havnina og Bergen. Handilsmenn úr Lübeck høvdu eina týðningarmikla støðu í Bergen tá, og kunnu kaklarnir tí vera komnir úr Lübeck og fyrst til Bergen, haðani teir síðan eru fluttir til Føroya.

Søgan, ið ovnkaklarnir leggja upp til, kann vera henda: Meðan Ámundur Ólavsson var katólskur biskupur, varð ein kakkulovnur settur upp á biskupsгарðinum í Kirkjubø, og var hann gjørdur úr kaklum av sama slag sum tann, ið prýddur var við kvinnuhalgimenninum. Tá ið so Jens Riber í 1540 tók yvir sum fyrsti lutherski biskupurin í Føroyum, keypti hann nýggjar kaklar frá einum øðrum verkstaði og skifti tey katólsku myndeivnini út við myndeivni, ið vóru meiri hóskilg til ta nýggju trúna.

Ikki fyrr enn tá kundi hann av røttum at njóta hugnan í stovu síni og fjálga hitan, ið streymaði úr ovni hansara, uttan at sinnið varð órógvað av sýninum av katólsku myndunum.

Henda grein varð gjørd í samstarvi við Torbjörn Brorson á Kontoret för Keramiska Studier í Höganäs, Svøríki, og Martinu Wegner, ph.d.-lesandi á Landesamt für Archäologie Sachsen.

Mynd 7. Durasteinur við navni, árstali og vangamynd av hamborgarakeypmanninum Thomas Koppen. Slíkir steinar stóðu mangan við inngongdina til húsini hjá borgarskapinum í týskum og evropeiskum keypsstøðum (Museum für Hamburgische Geschichte).

Mynd: N. Mehler

Keldur:
Arge, Símun V. & Helgi D. Michelsen 2006: Fornfrøðilgar rannsóknir í gomlu Havnini. Í: Nolsøe, Jens Pauli A. & Kári Jespersen: Havnar Söga I. Tórshavnar kommuna, bls. 23-52
Arge, Símun V. & Natascha Mehler 2012: Adventures far from home: Hanseatic Trading Stations at the Faroe Islands. Í: Harnow, H., D. Cranstone, P. Belford and L. Host-Madsen (eds.) Across the North Sea: Later historical archaeology in Britain and Denmark, c. 1500-2000 AD. 22-27 September 2009. Odense and Copenhagen. University Press of Southern Denmark, bls. 175-186
Arge, Símun V. (undir útgávu): Aspects of possible Hanse Archaeology in the Faroe Islands. AmS-Skrifter. Arkeologisk Museum. Universitetet i Stavanger
Clausson Friis, P. 1632: Norriges og omliggende Øers Bescriffelse, København (útg. G. Storm. Oslo/Kristiania 1881)
Debes, Lucas 1673: Færøe & Færøa Reserata. Kjöbenhavn 1673. Facsimileútgáva J. Rischel. København 1963
Hallenkamp-Lumpe, Julia 2007: Das Bekenntnis am Kachelofen? Überlegungen zu den sogenannten "Reformationskacheln". Í: Jäggi, C. & J. Staecker (eds.), Archäologie der Reformation. Studien zu den Auswirkungen des Konfessionswechsels in der materiellen Kultur (Berlin 2007), bls. 239-258
Heege, Eva Roth 2012: Ofenkeramik und Kachelofen. Schweizer Beiträge zur Kunstgeschichte und Archäologie des Mittelalters Vol. 39. Basel
Liebgott, Niels-Knud 1972 Kakler. Hovedtræk af kakkellovns historie ca. 1350-1650. Nationalmuseet
Michelsen, Helgi D. 2006: Tórshavns bebyggelsestopografi frem til 1673. En arkæologisk vurdering set i lyset af de historiske kilder. Hovedfagsspeciale. Afdeling for Middelalder- og renaissancearkæologi ved Aarhus Universitet. Marts 2006
Michelsen, Helgi D. 2008: Suðurlonin í Reynagarði endurskøðað. Í: Paulsen, C. & H.D. Michelsen (ristj.) Símunarbók. Heiðursrit til Símun V. Arge á 60 ára degnum 5. september 2008. Fróðskapur – Faroe University Press. Tórshavn, bls. 140-150
Stoklund, Bjarne 1996: Det færøske hus i kulturhistorisk belysning. Selskabet til udgivelse af færøske kildeskrifter og studier. København
Zachariassen, Louis 1961: Føroyar sum rættarsamfelag 1535-1655. Annales Societatis Scientiarum Faeroensis. Supplementum IV. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn

34. ársfundurin hjá Norðurlenska felagsskapinum fyri kliniska smáverulívfrøði og smittusjúkur

(Nordic Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases)

Í HERNAD MÓTI VIRUS- OG BAKTERIU- ELVDUM SJÚKUM

„Nú havi eg ein trupulleika“ kunngjórði Sigurður Guðmundsson, tá ið endahátíðarhaldið var á 2017-ráðstevnuni hjá Norðurlenska felagsskapinum fyri kliniska smáverulívfrøði og smittusjúkur (NSCMID), sum varð hildin í Norðurlandahúsinum frá 31. august til 3. september 2017. „Føroyar hava hækkað støðið, so nú má eg leggja høvdið í blot, tí hvat skulu vit gera næsta ár, tá ið Ísland verður vertur fyri NSCMID 2018?“

Amanda Vang

Ph.D.
Diagnostiski depilin
Landssjúkrahúsið
lsamava@ls.fo

Viðmerkingin hjá Sigurði er dømi um góða hýrin og álvarsomu vísindini, sum saman settu dóm á ráðstevnuna, ið vardi í triggjar dagar og savnaði seg um fremstu granskingina um, hvussu vit kunnu spáa um, fyrbyggja, eyðmerkja og viðgera smittandi sjúkur í Norðurlondum.

Ráðstevnan

NSCMID 2017 undir leiðslu av Shahin Gaini, formanni, savnaði stívliga 370 læknar og granskarar, 31 innbodnir røðarar vóru við og 99 lögdu fram granskingarpostarar. Fróðskaparfelag Føroya gjørdi vart við seg við 35 luttakandi, 14 postarum og 2 innbodnum røðum.

Umframt tað var ein fyriskiparnevnd, sum taldi 17 føroyskar læknar og fakultetslimir á Fróðskaparsetrinum, sum arbeida við smittusjúkum og smáverulívfrøði. Øll vóru við til at leggja ráðstevnuna til rættis og fáa hana at rigga. Tó at evni, ið

ávirka Norðurlond, vóru í brennideplinum, vóru umboð úr øðrum londum við, eitt nú Litava, Belgia, Týsklandi, Bretlandi, Niðurlondum, Italia, Egyptalandi, Avstralia, Nýsælandi, Filipsoygjum og USA.

Alheimsavbjóðingar

Hví er nakað høpi í tí, at ein norðurlenskt ráðstevna um smittuheilsufrøði og smáverulívfrøði dregur umboð úr øllum heiminum til sín? Tað gevur meining, tí vit eru øll partur av einum heimsfevnandi samfelag, og smittusjúkur kenna eingi landamørk.

Í roynd og veru eru Føroyar og hini Norðurlondini ikki meira avbyrgd enn næsta flogferðin. At so lætt er at ferðast hevur kollvelt okkara lívshátt, og tað vísir okkum, at vit mugu øll samstarva til tess at basa virus- og bakteriueldum sjúkum, sama hvaðan tær stava. Vit mugu læra av royndunum

hvør hjá øðrum og virka saman til tess at forða fyri, at smittusjúkurnar breiða seg.

Smitta, sum hevur samband við Zika ella Ebola virus, kann tykist fjar og einki samband at hava við Norðurlond. Men vit eiga og skulu fyrirreika okkum. Meðan Ebola kreppan var, fingi føroysk heilsustarvsfólk venjing í at lata seg í lívverjubúnar og skipa mannagongdir við sjúklingaavbygging, so vit vóru fyrirreikað, um Ebola virus skuldi komið inn í landið. Hóast lítil Hepatitis A og B smitta er í Norðurlondum í løtuni, mugu vit vera á varðhaldi, so hon ikki tekur seg upp aftur, og síggja til, at tey, ið ferðast til hávanda øki, eru koppsett.

Starvsætlanin fyri at hava tamarhald á smittandi sjúkum við eftirliti (at skráseta og boða frá smittu) og fyrbyggjing (koppseting, røttum reinføri o.ø.) hevur ikki bara týðning fyri virussjúkum. Bakteriur hava serlig evni at laga seg, soleiðis at antibiotika ikki rínur við. Granskarar og heilsustarvsfólk

arbeiða javnt og samt við at vera eitt stig frammanfyri í menningini. Teir fyrstu fyrilestrarnir á NSCMID 2017 viðgjørdi hesa avbjóðing.

Undir heitinum „Antibiotisk umsjón“ er aðalreglan, at heilsustarvsfólk og tey, ið standa fyri heilsupolitikki, hava uppgávuna at skipa greiðar ætlanir fyri, hvørji antibiotika skulu verða nýtt til hvørjar bakteriueldar sjúkur, og týðningarmikið er at vita, nær antibiotika ikki skal verða nýtt.

Hákan Hanberger, professari við Universitetið í Linköping og formaður fyri Swedish reference Group of Antibiotics, vísti til „The Norwegian National Strategy Against Antibiotic Resistance 2015-2020“, sum er útgreinað arbeiðsætlan fyri alt landið, skipað av Norska ráðharraráðnum at vera fyrbyggjandi og berja niður møgulegt bakterimótstøðuføri.

Ímillum onnur tiltøk setur starvsætlanin ávís mörk fyri ávísar geirar fyri at skerja nøgdina av

Ráðstevnan um kliniska smáverulívfrøði og smittusjúkur savnaði 370 læknar og granskarar í Norðurlandahúsinum.

Mynd: Beinta á Torkilshøggi

Shahin Gaini hevði leiðsluna av ráðstevnuni, væl stuðlaður av eini fyriskipanarnevnd, sum taldi 17 føroyskar læknar og fakultetslimir á Fróðskaparsetrinum, ið arbeiða við smittusjúkum og smáverulívfrøði.

Mynd: Beinta á Torkilsheggi

antibiotika, sum heilsugeirir nýtir, og tað, ið dýr til matna, kelidýr og fiskur fáa. Viðvíkjandi heilsugeiranum vóru boðini at minka antibiotikanýtsluna við 30%, samanborið við 2012 nýtsluna, og at minka ávísingarnar, útskrivaðar eru til sjúkur í andingarleiðini við 20%, samanborið við nýtslunøgdina í 2012.

Loysnir í Føroyum

Nýtslan av antibiotika, serliga í krióúrurum til matna, er lítil í Norðurlondum sammett við Kina, India og Brasília, men íblástur átti at verið fingin úr landsfevnandi átakingum hjá Noregi um, hvussu antibiotisk umsjón átti at verið fyrireikað og bøtt í Føroyum.

Ein av ungu granskarunum, ið varð boðin at halda røðu, var Marita Debess Magnussen. Hon er stjóri á Thetis, sum er starvsstova fyri mikrobiologiskar góðskutryggingar í iNOVA granskingarstovninum í Tórshavn.

Hon greiddi frá úrslitum í sínum ph.d.-arbeiði. Við at brúka landroyndir, sum føroyskir kommunulæknar høvdu savnað, vísti hon á, at 54% av bruna í landrás í Føroyum stavaði frá Escherichia coli bacterium, sum vóru mótstøðuførar ímóti minst einum bakteriútýnara.

Saman við Hannesi Gíslasyni, professara í kunningar- og samskiftistøkni á Fróðskaparsetrinum, kundi hon vísa á eitt samband ímillum tilburðir av antibiotiskt-mótstøðuførum bruna í landrás og hvussu nógvar ávísingar fyri antibiotikum vóru útskrivaðar í Føroyum sama tíðarskeið.

Fyribyrging og antibiotisk umsjón

Hvat kunnu vit í Føroyum gera til tess at basa broytiligum virusum og bakterium? Fyribyrging, antibiotisk umsjón og at gera íløgur í týðningamiklar diagnostiskar royndir. Vit hava tosað um at fyribyrgja nýggjum bruna við rættiligum eftirliti og koppsetingum og at avmarka útbreiðsluna av antibiotiskt mótstøðuførum bakterium við at raðfesta heilsupolitikk, sum savnar seg um antibiotiska umsjón. Tað ger, at diagnostiskar royndir at kalla eru ógranskaðar.

Partur av okkara skyldum mótvegis heimssamfelagnum er at gera íløgur í evnini at raka við og avbyrgja smittusjúkur, tá ið tær koma fyrri. Lutakandi á NSCMID 2017 vóru boðin út á klinisku deildirnar á Landssjúkrahúsinum og á mikrobiologisku diagnostisku starvsstovuna sum liður í áhaldandi kjakinum um dagligar handfaringar av smittusjúkum.

Á starvsstovuni vístu Hjördis Reinert og eg (Amanda Gratton Vang) á allarnýggjastu diagnostiseringtólni, sum nýtt verða at eyðmerkja bakteriu innan fyrri ein tíma. BDMAX er eitt fult sjálvvirkandi PCR tól, sum nýtir eitt túlmenni at viðgera kropsvætu sum skarn, land, ráka ella ípotan frá ymsum kropspørtum.

PCR tólið nýtir ymisk hitastig og kemisk evni at lata kyknuna upp og merkja bitar av DNA, sum virka sum fingramerki hjá bakteriuni. Við at hyggja at ymsum fingramerkjum kanst tú siga, hvørjar bakteriu eru í royndini og enntá eyðmerkja ógvuliga smáar nøgdir av bakterium skjótt.

Av tí at bakteriu broyta sítt DNA fyrri at sleppa undan antibiotika, kanst tú broyta, hvørji DNA-fingramerki PCR-tólið varnast. At rokna út DNA-fingmerkini, sum eyðmerkja antibiotiskt-mótstøðuførar bakteriu, er eitt javnt og samt arbeiði hjá smáverulívfrøðingum. Ein partur av NSCMID 2017 var brúkt til at kjakast ikki bara um PCR, men eisini um fleiri av teimum nýggju mýlissjúkugreiningum til smáverulívfrøði, sum miða ímóti at gera bakteriu- og viruseyðmerkingar skjótari og neyvri.

Svein-Ole Mikalsen, professari í mýlskari lívfrøði á Fróðskaparsetri Føroya og serfrøðingur í massaspektrometri (MS), tosaði um at nýta MS at eyðmerkja bakteriuproteindir í royndum frá onkrum, sum hevði bruna.

Um vit siga, at DNA er bláprent fyrri eina bakteriu, so eru protein arbeiðararnir, sum fáa bakteriuna av flyta seg og virka. Landssjúkrahúsið hevur ein sjálvvirknan MS og brúkar hann at eyðmerkja livandi bakteriu frá sjúklingaroyndum, eftir at bakteriurnar hava deilt seg á serligari gróðrarplátu.

Dygdin í hesum háttalagi er, at MS eyðmerkir bakteriuna við at bera hana saman við ein dátugrunn, sum hýsir upplýsingum um túsundir av bakterium. Tí ólíkt PCR tørvar tí ikki at vita, hvørjum bakterium, tú hyggur at, áðrenn tú byrjar, og tú kanst fáa svar eftir fáum minuttum.

7. Ved Romsdals kyster han styred' til land, erklærende sig for en fjende; ham fulgte efter fjorten hundrede mand, som alle havde ondt i sinde.

8. De skændte og brændte, hvor de drog frem, al folkeret monne de krænke; oldingens afmagt rørte ej dem, de spotted' den grædende enke.

At vera partur av altjóða samfelag

Hugfangandi fyrilestrar eru kjarnin í góðari ráðstevnu, men ein og hvør má hava eitt sindur av stuttleika at sodna tað, sum tey hava hoyrt og kjakast um. Mentanarskráin hevði eina vælkomuløtu.

Annika Olsen, borgarstjóri í Havn, flutti fram vælkomurøðu og eftir tað var eitt úrval av føroyskum sangum við nýggja sangbólkinum Fljóðljóð. Áhoyrararnir vórðu bodnir upp á gólv at dansa føroyskan dans, og teir finga á henda hátt eina serliga kenslu av føroyskum felagsskapi, sum var eyðsýndur alla ráðstevnuna og sum kom í hæddina við einum galladøgurða á Hotel Føroyum. Gestirnir upplivdu eina rætta føroyska veitslu við Rasmusi Magnussen sum borðstjóra og Finni Hansen við klaverið. Teir stjórnaðu øllum tí føroyska og eggjaðu útlendsku gestunum til at syngja kendar sangir á teirra máli.

Ein bæriligur endi á trimum væl fyriskipaðum og stimbrandi døgum. Eitt altjóða samfelag savnað við eini felags raðfesting at breiða út kunnleikan um, hvussu læknávisindi fata smittu og stýra henni eftir teimum royndum, sum gjørðar eru í Føroyum.

Áhoyrararnir vórðu bodnir upp á gólv, sum gav eina serliga kenslu av føroyskum felagsskapi, ið var eyðsýndur alla ráðstevnuna og sum kom í hæddina við einum galladøgurða á Hotel Føroyum.

Mynd: Beinta á Torkilsheggi

Keldur:
<https://www.regjeringen.no/contentassets/5eaff66ac392143b3b2054aed90b85210/antibiotic-resistance-engelsk-lavoppløsning-versjon-for-nett-10-09-15.pdf>

Magnussen Marita Debess, Gíslason Hannes, Gaini Shahin, and Kristinsson Karl G. Antibacterial Susceptibilities of Escherichia coli from Community-Acquired Urinary Tract Infections in the Faroe Islands, Associations with Antibacterial Sales, and Comparison with Iceland and Denmark. Microbial Drug Resistance. May 2017, ahead of print.

Nakrir føroyskir uppkallingarsiðir

Í evangeliinum eftir Lukas stendur í 1. kap., v. 59-61: „Og tað hendi áttanda dagin, tá koma teir at umskera barnið; og teir ætlaðu at kalla tað Sakarias eftir faðir hansara. Og móðir hansara svaraði og segði: 'Nei, men Jóhannes skal hann eita'. Og teir sögdu við hana: 'Tað er eingin í ætt tíni, sum ber hetta navnið'.“ – Tað eru grannar, og frændur Elisabetar, ið siga hetta, bilsnir av, at drongurin ikki verður uppkallaður. Ikki var lukkuligt at bróta fornan sið, um tú vildi børnum tínum væl. Av hesum er tiltakið „ikki verður dugandi maður, ið kallaður er burtur úr ætt“ ivaleyst sprottið.

Anfinnur Johansen

Lektari. Føroyamálsdeildin
Fróðskaparsetur Føroya
anfinnurj@setur.fo

Í fornöld var uppkallingin hin týdningarmesti navngávuhátturin, og í heldur broyttum líki hevur hann enn nógv at týða fyri okkum, ið nú eru uppi á døgum. Í elstu tíð vóru børn bert uppkallað eftir deyðum fólki, og tá fyrst og fremst innan fyri ættina. Hesin siður at kalla børn upp eftir deyðum ættarfólki er kendur so at siga í øllum heimsins londum á ein ella annan hátt.

Grundin til uppkallingarsiðin tykist av fyrstan tíð at hava verið trúgvín á sálarferðingina, t.e. at sálin er farin úr einum deyðum likami og í ein annan skapning, soleiðis at tann deyði á ein hátt var risin upp aftur. Tá var umráðandi, at sál hins deyða varð verandi í ættini.

Í hesum sambandi var sjálvt navnið ógvuliga týdningarmikið, við tað at navnið og sálin vóru hildin at vera eitt og tað sama. Fekk ein nýføðingur navnið á abbanum, sum var deyður, varð hildið, at abbin helt áfram at liva í hinum unga ættinganum, sum kanska eisini fór at arva góðu gávur abbans.

Uppkallingin er sum nevnt av heidnum uppruna, og tær hugsanir, sum av fyrstan tíð hava verið knýttar at enduruppreisnini av tí deyða í einum nýggjum ættinga, eru í roynd og veru eisini ókristiligar, men kortini helt uppkallingin fram eftir kristnitøkuna og blómaði sum ongantið áður.

Tað kom til tann fasta sið, at elsti sonur skuldi verða uppkallaður eftir abbanum í faðirætt, tann

næstelsti eftir abbanum í móðurætt, og døturnar somuleiðis eftir ommunum. Og hini børnini síðan eftir ættfólki, helst deyðum.

Tað var ikki annað at vænta í lítlum samfelag við nógvari samangifting enn at navnaríkidømið, sum verið hevði í miðöld, tódnaði burtur í nærum einki. Har er ikki broyting komin í fyrr enn tætt fram at okkara tíð.

At kalla altíð varð alt navnið uppkallað, t.e. beinleiðis uppkalling, og tí var ikki óvanligt, at systkin bóru sama navn. Í Skúvoyar søgu skrivar Petur Andreassen á bls. 98:

Jógvan Eriksson er næsti bóndi Uttar í Stovu. Hann festi 22/8 1787. Hann var vanliga kallaður Eiriks-Jógvan yngri og var bróðir Eiriks-Jógvan eldra í Jógvansstovu. Tað kann tykjast eitt sindur løgið, at teir báðir eita Jógvan, men nakað eindømi er hetta ikki. Foreldur teirra vóru Eiríkur Joensen og Sunneva Joensdóttir, bæði úr Húsavík. Báðir abbarnir hava sostatt itið Jógvan, og bæði hava viljað kallað upp. Eiriks-Jógvan eldri var føddur í 1752, og hin í 1754.

Tvey onnur dømi kunnu verða nevnd afturat. Í Vágs søgu skrivar Poul Andreasen á bls. 172, at Jógvan, sum var bóndi á Skála í Vági frá 1760 til 1769, átti seks børn. Tveir synir hansara vóru samnevndir, itu báðir Jógvan, og eru nevndir Jógvan eldri og Jógvan yngri.

Í 2. bindi av Føroya Siglingarsøgu, bls. 28, skrivar

Páll J. Nolsøe, at Niklas Joensen uttan Geil í Sunnba, sum fall í Kjálkunum í Beinisevørðu 22. juli 1842, átti fleiri brøður. Tveir teirra itu Dánjal, annar búsettist á Økrum og hin inni á Nesi.

Tá ið siðurin við fleirnevnum gerst vanligur, er tað ikki sjáldsamt, at brøður ella systrar eru saman um eitt og sama navn, t.d. í tvínevninum Petur Jacob og Hans Jacob.

Uppkallaður eftir fyrra manninum

Uppkallingarreglurnar kundu sjálvandi eisini víðkast. Giftist t.d. ein einkja uppafur og átti son, varð hann uppkallaður eftir fyrra manninum. Á sama hátt var við einkjumanninum. Doyði kona á song og barnið livdi, varð tað uppkallað eftir henni.

Ikki var heilt óvanligt, at eini foreldur kallaðu seg sjálv upp. Hetta var fyrst og fremst gjørt, um tey ikki ætlaðu sær fleiri børn. Hesin uppkallingarsiður tykist vera serføroyskur.

Seint í víkingatíð man tað hava farið at gerast siður, umframt at kalla deyð fólk upp, eisini at kalla tey upp, ið enn eru á lívi. Tá kann sigast, at trúgvín á sálarferðingina er hildin uppát, tí nú gjørdist grundin til uppkallingina ein onnur.

Nú verður tað m.a. ættarkenslan og trúskapurin ímóti gamlari siðvenju, ið mest ræður um. Tí var umráðandi ikki at kalla burtur úr ætt, men minnst tey gomlu við at kalla ein nýggjan ættinga upp við

Mynd: Helgi Jacobsen

Barnadópur á Sandi í 1920-árunum. Presturin er Herluf Jensen Aagaard.

Mynd: Úr myndasavninum í Koytu

einum ættarnavni. Hetta er eisini ein av orsökunum til, at okkara túsund ára gamli uppkallingarsiður hevur hildið sær at kalla í óbroyttum líki, sjálvt um tilveran annars alla hesa tíð er broytt bæði á ein og annan hátt.

Onnur avgerandi orsök til hetta er sjálvandi navnsins máttur, t.e. at navnið varð hildið at vera lagnumikið og kundi tí ávirka eins æviskeið. Tí máttu eini foreldur vera umhugsin og varin, tá ið tey skuldu navngeva barn sítt.

Vanliga hava fólk sjálvandi ikki hugsað so gjølla um hetta, men tey hava í hvussu er kent á sær, at ikki var lukkuligt at bróta fornan sið, og tí var best at gera sum foreldur og forfedrar høvdu gjørt, alt tað tey mintust. Men ásannast má, at mong pátrúgv hevur loðað uppi við uppkallingini.

Dømi um uppkalling eftir mikkjalsmessudegi fram til miðju 19. øld:

Dømi um mikkjalsmessunøvn:

29.09.1819	Blasius <i>Mikael</i> Simonsen, Koltri
29.09.1819	<i>Mikel</i> Kristiansen, Tórshavn
29.09.1819	Elsebeth Susanna <i>Mikkeline</i> a Niclasdatter, Froðba
29.09.1820	Jon Frederik <i>Mikael</i> Joensen, Tórshavn
29.09.1821	Johannes <i>Mikael</i> Hansen, Tórshavn
29.09.1838	Anna <i>Micheline</i> Tausen, Hovi
29.09.1843	Johan <i>Michael</i> Olsen, Tórshavn
29.09.1848	Berthel <i>Michael</i> Gjerdum, Strondum
29.09.1851	Jacob <i>Michael</i> Olesen, Syðradali

Onnur álmannakkanøvn:

29.05.1828	Joen <i>Maximinus</i> Niclassen, Tórshavn
24.10.1828	Christian <i>Proclus</i> Christiansen, Tórshavn
03.09.1837	Joen Daniel <i>Serafias</i> Olsen, Sørvági
11-03-1840	Berenth <i>Tallius</i> Olsen, Miðvági
17.04.1844	Johannes <i>Anicetus</i> Johannesen, Kollafirði
25.04.1849	Simon <i>Evangelist</i> Thomasen, Skúvoy
	[Markus evangelist]
09.04.1853	Herman <i>Procopius</i> Hermansen, Vestmanna
23.07.1853	Ole <i>Apollinaris</i> Justinusen, Hvannasundi
14.02.1855	Jacobine Sophia <i>Valentina</i> Danielsen, Tórshavn
	[Dagurin 14.02 eitur Valentinus]

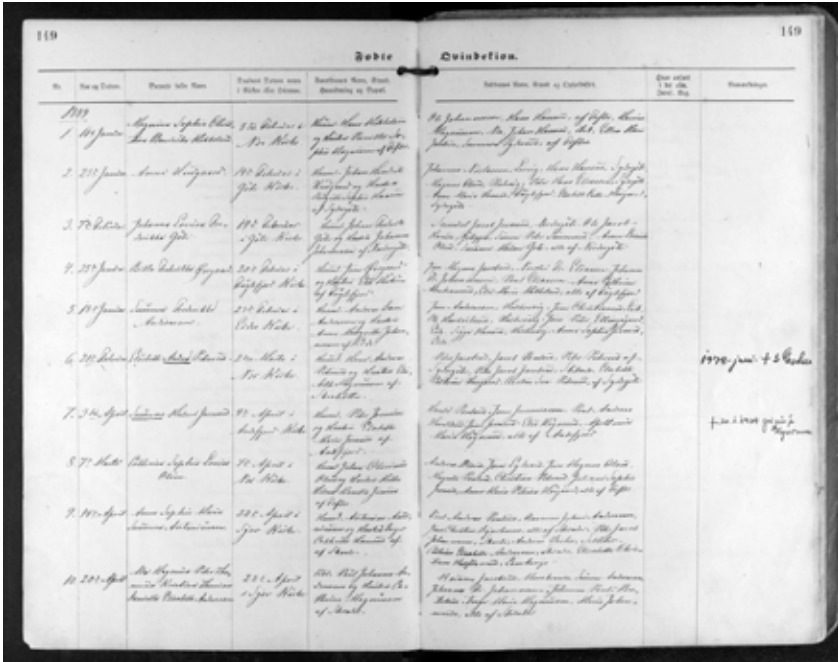
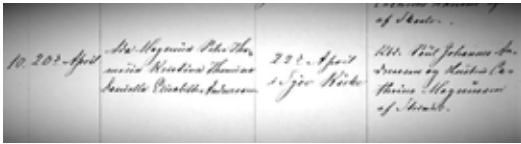
Tað tykist, sum mikkjals-messudagur er tíðliga uppkallaður.

Úr Eysturoyar kirkjubók 1889. Ata á Strondum var tann fyrsta í Føroyum við átta fornøvnum. Hon var uppkallað eftir teimum, sum fórust við báðum Gerðabátunum á Strondum í 1889.

Mynd: Føroya Landsskjalasavn

Álmanakkanøvn

Stívliga tvær tær síðstu öldirnar hevur tað ikki verið óvanligt í Føroyum, at børn, ið eru fødd fríggjadag og sunnudag, verða uppkallað eftir hesum døgum. Aftur at høvuðsnavni ella -nøvnum fáa tey vanliga navn, ið byrjar ávikavist við *F* ella *S*. Men her verður ikki gjørt nakað við henda navnasið á hesum sinni. Í staðin fyri verður nomið við ein annan uppkall-ingarsið, t.e. álmanakkanøvn.

Ein aldagamal navnasiður aðrastaðni er at kalla barn upp eftir halgimennisnavni í álmanakkanum. Halgimennini eru vanliga nevnd í álmanakkanum á deyðadegnum, t.d. hin heilagi Martin úr Tours (316-397), Fraklands tjóðarhalgimenni, sum í álmanakkanum stendur undir 11. november, mortansmessu.

Hendan dag í 1483 varð Martin Luther, sum varð borin í heim dagin fyri, doyptur og kallaður upp eftir halgimenninum. Seinni verður uppkall-ingin eftir álmanakkanavninum fyri føðingardagin. Ein heimskendur maður varð skírdur eftir hesum siði, Napoleon Bonaparte (1769-1821) keisari, sum varð føddur á minningardegi Napoleons pínslarváts úr Alexandria.

Hesin navnasiður at kalla barn upp eftir halgi-mennanavni í álmanakkanum rínur – eins og aðrir siðir – eisini við her hjá okkum, og hevur hann samband við siðin at geva barni fleiri enn eitt navn.

Eins og við fríggjadags- og sunnudagsnøvnunum verður álmanakkanavnið havt aftur at høvuðsnavni ella -nøvnum, men tað kemur tó eisini fyri, at tilíkt navn verður havt sum høvuðsnavn ella eisini sum einnevni.

Nær ið fyrsta dømið um uppkalling eftir álma-nakkanavninum fyri føðingardagin sæst í kirkju-bókunum, kann neyvan staðfestast við vissu, tí fyri 1816 var tað sjáldsamt, at føðingardagurin var tilskilaður, men eftir hetta ár er føðingardagurin at kalla altíð tilskilaður.

Eftir miðja 18. øld gerst tað rættiliga vanligt her á landi at kalla álmanakkadagin upp. Tá ið álma-nakkanavnið er einnevni, er tað eyðvitað kallinavn, men eru tey annað ella triðja navnið, er óvist, um

Dømi um uppkalling eftir jólunum:

25.12.1816	<i>Julianne</i> Marie Pedersdatter, Selatrað
26.12.1818	<i>Juliane</i> Maria Olesdatter, Sandi
25.12.1820	Inger <i>Juliane</i> Marie Møller, Tórshavn
25.12.1820	Hans <i>Julius</i> Joensen, Vági
25.12.1823	Ole <i>Julius</i> Dionesen, Miðvági
24.12.1824	Anna <i>Juel</i> Thomasdatter, Nólsoy
24.12.1825	<i>Julianne</i> Jensdatter, Hvalba
25.12.1826	Thomas <i>Juul</i> Kjælnæs, Tórshavn
27.12.1826	Anna <i>Juul</i> Pedersdatter, Tórshavn
26.12.1828	<i>Juliane</i> Frederikke Hansdatter, Mykinesi
27.12.1829	<i>Juliane</i> Sophie Thomasdatter, Froðba
	(fødd sunnudag)
25.12.1830	Peder <i>Juul</i> Thomassen, Funningi
24.12.1831	<i>Juliane</i> Cathrine Hansdatter, Tórshavn
25.12.1833	Hans Ivar <i>Juul</i> Hansen, Sandavági

25.12.1835

25.12.1837
25.12.1837
25.12.1838
26.12.1843
27.12.1843
26.12.1845
26.12.1846

25.12.1847
25.12.1848
25.12.1849
26.12.1850

Julianne Frederikke Andreasdatter, Nesi (fødd fríggjadag)

Peder *Juul* Bertelsen, Strondum
Marie *Julie* Bartelsdatter, Strondum
Thomas *Juel* Nicolaisen, Tórshavn
Juliane Maria Hammershøi, Sumba
Johannes *Juel* Joensen Qvivig, Nólsoy
Juliane Nygaard, Porkeri
Juliane Maria Frederikke Joensen, Vági (fødd fríggjadag)
Poul Christian *Juul* Mouritsen, Tórshavn
Julie Maria Thorkildshøj, Nesi
Juliane Olesen, Syðradali
Johan *Julius* Poulsen, Hvalba

tey hava verið kallinøvn, men tilík nøvn sum t.d. *Anicetus*, *Maximinus*, *Proclus*, *Serafias* og *Tallius* hava neyvan verið kallinøvn.

Um tilík nøvn hava tykist fólki margháttlig, er ilt at siga, men danski læknin Severin Thomsen (1866-1922), ið var lækni í Norðuroyggjum frá november 1891 til mai 1892, ger ið hvussu er vart við henda eftir hansara tykki sermerkta navnasið. Í dagbók síni 10. januar 1892 skrivar hann:

I en lille Bygd, der hedder Helle, har Søen taget alle Bygdens Baade i et Antal af tre. Den ene af de tre Fiskere hedder Samuel; den halvvoxne Dreng, der var med i den lille tremands Baad Nytaarsdags Aften, hedder Elias, og Færingerne excellere i det Hele taget i bibelske Navne. Naar de ikke vælge Navnene derfra, vælges de i Reglen ud af Almanaken, og herved fremkommer det mærkelige Fænomen, at en ret bekjendt Fisker i Thorshavn hedder Venus. I Almanakken har der maaske ved hans Fødselsdag staaet en eller anden Bemærkning um Planeten Venus; de uskyldige Forældre have vel antaget det for Navnet paa en eller anden Helgen, og Faktum er i al Fald, at Venus lever i bedste Velgaaende og mange Gange har roet for Faktoren fra Thorshavn til Klaksvig. Engang kom en Færing til Faktorens Broder, der var Præst heroppe, og bad om at faa sin Søn døbt "Johannes Hals"; i Almanakken stod der nemlig saaledes ved Fødselsdagen. Ved nærmere Eftersyn viste det sig, at det var en forkortet Angivelse af Søndags-Evangeliet, der handlede om Johannes den Døbers Halshuggelse.

Barn varð ikki bert uppkallað eftir halgimenna-navni í álmanakkanum. Høgtíðardagar og halgi-dagar vórðu eisini uppkallaðir, serstakliga jólini.

Í 20. øld fáa tilík „jólanøvn“ eisini føroyskt snið,

t.d. drongur, føddur 25.12.1940, sum fekk ein-nevnið *Jólsvein*.

Dømi um uppkalling eftir øðrum halgidegi er t.d. Vilhelmina *Christina Himmelina*. Soleiðis varð genta, ið varð fødd á Viðareiði Kristi himmals-ferðardag (Kristi himmelfartsdag), 28. mai í 1840, skírd. Navnið *Vilhelmina* er harumframt álma-nakkanavn. Ein genta, fødd 27.03.1918, fekk nøvn-ini Else *Skærtóra*. Seinna navnið er uppkalling eftir skírísdegi, tí hon er fødd henda dag. Ein, sum er føddur 1. november 1910, fekk nøvnini *Alf Helenius* eftir alhalgunadegi.

Uppkalling eftir navnfromum monnum

Uppkalling eftir navnfromum monnum og kvinnum er alkend sum t.d. eftir keisarum, kongum, prestum, læknum, politikarum, films-, tónleika- og ítróttastjørnum o.s.fr., eins og navnafyrimyndir í kvæðum og vísum, skaldsøgum, sjónleikum o.s.fr. eisini hava verið nýttar. Henda uppkalling er ólík ættaruppkallingini, og einans fá dømi skulu verða nevnd her.

Hvussu navnið á fronskum keisara, Napoleoni Bonaparte, kom higar til lands, greiðir H.M. Debes frá á bls. 72-73 í bók síni *Søgur úr gomlum døgum*. Nólsoyar-Páll (1766-1809) gjørdist einkjumaður í 1800. Tvey ár seinni, í 1802, giftist hann upp aftur við Marini Malenu Ziska úr Klaksvík. Í hesi giftu vóru trý børn, tvær døtur og ein sonur.

Tað var tá í hesi tíðini, at Napoleon Bonaparte fór sigrandi fram gjøgnum Europa, og Napoleon var so góður hjá Nólsoyar Pouli, at fólk tóku til, at hann var heilt vitleysur av Napoleon. Tá ið Marin Malena gekk sum hon gekk og skuldi fara á soppin

Yvirlitið omanfyri vísir uppkalling eftir jólunum í Føroyum fyrru helvt av 19. øld.

Fleiri dømi eru um, at børn vórðu uppkallað eftir burturgingnum báts-manningum.

Mynd: Erik Faber

Í Føroyum hevur verið vanligt at kalla kong ella drotning í Danmark upp.

Mynd: Meinhard Jensen

við øðrum barni, setti hann fyri, at varð tað nú ein sonur, so skuldi hann eita Napoleon. Og tað vildi so til, at tað var ein dóttir. Men Napoleon skuldi so kallast upp, og ætlaði hann tí at kalla hana Napolonia; men hetta vildi prestur ikki. Hann helt, at hetta var líkasum ikki fólkanavn, Napolonia, men hann kundi kalla hana Apolonia, sum kemur frá tí grikska gudinum Apollon, og soleiðis varð hon skírd.

H.M. Debes sigur harafturat, at tá ið tað ikki eydnaðist Nólsoyar-Pálli at fáa navnið Napoleon til eitt av børnum sínum, fekk hann bróður sín, Jákup Nolsøe, ið var handilsforvaltari, at kalla Napoleon upp. Hann kallaði ein son sín Napoleon Nolsøe (1809-1877), ið gjørdist landslækni í Føroyum.

Mong vóru tey, ið vildu æra hann við at kalla hann upp, og soleiðis kom navnið t.d. til Kaldbaks, Nólsoyar og Suðuroyar, sigur H.M. Debes. 1.

Álmannanakkanøvn vóru fyri tað mesta nøvn á halgimennum við bíbilskum uppruna. Her er Petur Martin Petersen í Fuglafirði við einari gamlari bíbliu.

Mynd: Helgi Jacobsen

september 1992 vóru teir 46 í Føroyum, ið itu Napoleon. 9 bóru stuttnevnið Poli. 6 vóru tær, ið itu Apolonia.

Eisini ein annar keisari er uppkallaður. Vilhelm 2 (1859-1941) var týskur keisari 1888-1918. Genta, fødd í 1916, kom at eita *Vilhelmine Franciska Ferdinand* Petersen. *Vilhelmine* er uppkalling eftir Vilhelm keisara og *Franciska Ferdinand* er uppkalling eftir tí eysturríkska trúnarvinginum Franz Ferdinand, sum varð myrður í Sarajevo 28. juni 1914. Tað var beinleiðis orsøkin til, at fyrri heimsbardagi brast á í 1914.

Prestar og læknar hava yvirhøvur staðið høgt í metum millum manna og tessvegna ofta uppkallaðir. Hesir menn vórðu aloftast bert kendir við ættarnavni, ið hevur tókst fólki, ið ikki vóru von við ættarnøvn, sum veruligt fornavn. Tí hava vit við uppkalling fingið fornøvn sum *Debes*, *Eisenberg*, *Groth*, *Hensar* (t.e. *Hentze*), *Herup*, *Krebs*, *Rósing* (t.e. *Rovsing*), *Schwartz*, *Wenningsted*, *Winther* o.s.fr.

Í ár er Lutherár. Hesi dømi sýna uppkalling eftir Martini Luther (1483-1546):

Morten Luther Hansen, f. 1830 í Miðvági
Morten Luther Hansen, f. 1868 í Nólsoy
Morten Luther Hansen, f. 1875 í Nólsoy
Morten Johan Luterus Olsen, f. 1899 í Skúvoy
Martin Luther Viderø, f. 1901 í Skálavík

Martina Lutheriane Danielsen, f. 1863 í Nólsoy
Lutherus Joensen, f. 1858 í Hósvík
Lutherus Hansen, f. 1871 á Strondum
Lutherus Joensen, f. 1890 í Fuglafirði

Aðrir uppkallingarsiðir

Ikki var tað so sjáldan, at burturgingnar báts- ella skipsmanningar vórðu uppkallaðar. Var tað genta, fekk hon nøvn, sum vóru myndað burtur úr mann-fólkanøvnum, sum t.d. henda gentan, sum varð uppkallað eftir tveimum burturgingnum bátsmann-

ingum. Teir fyra fyrstnevndu, sum vóru við tí fyrra bátinum, eru móðurbrøður gentuna. Fyrsta navnið á gentuni, Ada, er uppkalling eftir móðursystrini, sum doyði 11. februar 1887 – hon skuldi giftast dagin eftir. Ata, sum gjørdist kallinavn hennara, er tí uppkallað eftir bert deyðum fólkum:

24.04.1889 Ada Magnina Petra Thomasia Kristina Thomina Daniella Elisabeth Andreassen, uppkallað eftir:

Magnus Magnussen 32
Peter Jacob Magnussen 28
Thomas Frederik Magnussen 24
Elias Christopher Magnussen 19
Daniel Joensen 61
Joen Eliezer Thomsen 36
Thomas Peter Thomsen 28

Úr Eysturoyar kirkjubók 1879-1892.

Sønner af Huusmand 1889 paa Fiskeri
Berent Magnus-sen af Strænder. under en pludselig opstaaende Storm af Nordost.
Gift Husm. af Strænder Storm af Nordost.
Søn af Daniel Joensen Ligene ikke fundne.
Ligeledes

Uppkallaður eftir allari bátsmanningini

Seinna dømi er úr Kunoy. J. Símun Hansen skrivaði bókaverkið *Havið og vit*, bd. I-II. Í seinna bindinum, sum kom út í 1966, lesa vit á bls. 74, at tollaks-messudag í 1913 komu triggir bátar í Norðuroyggjum ikki aftur av útróðri og 19 mans sjólótust, 6 við Norðdepilsbátinum, 6 við Kunoyarbátinum og 7 við Skarðsbátinum. Hetta var størsta ólukka við árabáti í søguligari tíð. Á bls. 100 lesa vit eisini, at við Kunoyarbátinum, seksmannafarinum *Samløg-uni*, fórust hesir:

Daniel Danielsen, 41 ár; giftur, 5 børn.
Joen Jacob Fredriksen, 50 ár; giftur, 1 barn.
Johan Dam, 40 ár; giftur, 8 børn.
Thorsten Samuelsen, 49 ár; giftur, 1 barn.
Hans Pauli Jacobsen, 16 ár.
Hans Jacob Krebs Olsen, 22 ár.

Árið eftir verður drongur, føddur í Kunoy 19.02.1914, uppkallaður eftir bátsmanningini á seksmannafarinum Samløguni og kemur at eita hesi seks nøvnini *Daniel Jacob Johan Pauli Thorstein Krebs Niclasen*.

Uppkallað eftir kongi og drotning

Ein annar uppkallingarsiður skal eisini verða nevndur, sum tykist vera serføroyskur. Tað er tað at kalla kong ella drotning í Danmark upp. Er tað kongur, sum verður uppkallaður, skal tað vera 7. drongur á rað – eingin genta ímillum – í einum systkinaflokki. Á sama hátt við gentu, um drotningin varð uppkallað, t.e. 7. genta á rað í einum systkina-

1810-1839	664	3	0,5 %
1840-1869	860	20	2,3 %
1870-1899	1261	57	4,5 %
1900-1929	2081	92	4,4 %
1930-1959	2510	28	1,1 %
1960-1982	1626	3	0,2 %

flokki, eingin drongur ímillum. Elsta skriftliga dømi, ið eg havi funnið, er úr kirkjubókini í Sandoyar prestagjaldi 1893-1907, tá ið drongur í Skopun, føddur grækarismessudag í 1898, fær navnið *Christian* Joensen. Sum viðmerking stendur: *“Iflg. Skrivelse fra Hs. Majestet Kongen har denne allernaadigst indvilget i at være Fadder til Barnet, der er den 7de i Ægteskabet fødte Dreng”*. Kongurin er Christian 9., sum var kongur frá 1863 til 1906. Í 20. øld eru fleiri dømi um uppkalling eftir kong-unum Christiani 10. og Fríðriki 9., umframt eftir drotningunum Alexandrinu og Ingrid. Yngsta dømi, eg veit um, er 7. drongur á rað í einum syskinaflokki, føddur 1983, sum eitur *Henry Margeir* eftir Heindriki prinsi og Margrethu drotning.

Keldur:

Andreassen, Poul (1977): *Úr Vágs søgu*. Egið forlag.

Andreassen, Petur (1988): *Skúvoyar søga*, bd. I. Forlagið Snati. Skúvoy.

Hansen, J. Símun (1966): *Havið og vit* II. Egið forlag. Klaksvík.

Kirkjubøkur á Landsskjalasavninum.

Nolsøe, Páll J. (1962): *Føroya Siglingarsøga* II 1856-1940. Egið forlag. Tórshavn.

Severin Thomsen: En vinter paa Færøerne. Í: *Fra Færøerne : Úr Føroyum* IX-X, bls. 109-136.

Redigeret af Ole Jacobsen og Johanne Brandt-Nielsen. Udgiven af Dansk-færøsk samfund, København 1983.

Kortlegging av arvamassanum hjá silvurkykti kann avdúka spennandi eginleikar

Silvurkykt er eitt fyrndargamalt vongleyst skordýr. Tey trívast best, har ið tað er slavið og heitt. Tískil eru silvurkykt nógv útbreidd í teimum vátligu pørtunum av tropisku og tempereraðu sonunum. Skulu tey yvirliva í køldum ella turrum økjum, eru tey noydd at finna sær skjól. Tað finna tey í menniskjaskaptum bygningum – eitt nú eru baðirúm og frárensl frálíkir heimstaðir hjá silvurkyktum.

Elisabet Thomsen
B.Sc. mýlsk lívfrøði, Amplexa Genetics A/S og Náttúruvísindadeildin, Fróðskaparsetur Føroya
Núverandi arbeiðsgevari: Fiskaaling
elisabet@fiskaaling.fo

Svein-Ole Mikalsen
Dr. philos, professari í mýlskari lívfrøði, Náttúruvísindadeildin, Fróðskaparsetur Føroya
SveinOM@setur.fo

Hans Atli Dahl
Ph.D, stjóri Amplexa Genetics A/S
atli@amplexa.com

Sunnvør K. í Kongsstovu
ph.d.-lesandi, Amplexa Genetics A/S og Náttúruvísindadeildin, Fróðskaparsetur Føroya
skik@amplexa.com

Mong eru sløgini av silvurkyktum. Vanligt silvurkykt (*Lepisma saccharina*) er eitt av silvurkyktasløgunum (mynd 1, 2 og 3), sum dárar væl at liva í húsum. Silvurkykt (áður silvurfiskur) hevur verið umrøtt í Frøði fyrr (nr. 1, 2007), har Dorete Bloch segði frá um lívfrøðina hjá silvurkykti.

Av tí at silvurkykt leingi hava verið ”húsdjór” hjá menniskjum, hava fólk varnast etivanarnar hjá teimum. Nógv pappír og bókur eru endað sum silvurkyktaføði gjøgnum tíðina. Lím, stívilisrík klæðir og stívilisrík evnir undir tapeti kunnu tey eisini eta.

Tí hugsa nógv um silvurkykt sum eina húsarhaldsplágu. Men í grundini er hetta nakað, sum ger silvurkykt áhugavert at kanna, tí tey kunnu liva av tilfari, sum fá onnur kunnu gagnnýta. Silvurkykt kann m.a. hava eitt ensým, sum niðurbýtur sellulosu og onnur evni, sum annars eru ring at niðurbóta. Um ílegan, sum kotar fyri hesum ensýminum, verður funnin, ber til at framleiða ensýmið og nýta tað til at gera fóður ella brennievni úr t.d. gomlum bókum og øðrum, sum silvurkykt kann eta.

Tað, at silvurkykt hevur yvirlivað fleiri hópoyðingar, ger tað eisini áhugavert, tí hesin lítli skapningur goymir sannlíkt arvaligar eginleikar, sum hava gjørt hann serliga mótstøðuforan, og tað er í sjálvum sær undranarvert.

Tað var við hesum í huga, at Amplexa Genetics og Fróðskaparsetur Føroya í felag skipaðu fyri einari bachelorverkætlan, har farið varð undir at avlesa

arvamassan hjá vanligum silvurkykti á granskingarsetrinum iNOVA í fyrri helvt av 2017. Fyri at granska í ílegum hjá einum skapningi, má arvamassin fyrst kortleggjast, og eingin hevur áður almannakunngjørt kortlegging av arvamassanum hjá silvurkykti.

Hvussu ein arvamassi verður avlís

Tá ið tosað verður um arvamassa, verður meint við alt DNA’ið, sum ein skapningur hevur. Hjá menniskjum er arvamassin býttur sundur í 23 kromosompør. Eingin almannakunngerð er um, hvussu nógv kromosom eitt silvurkykt hevur ella hvussu arvamassin sær út yvirhøvur.

Í DNA’num sita fyra sløg av basum, sum eru evnafrøðiligir byggisteinar. Hesir basar verða nevndir adenine (A), thymine (T), cytosine (C) og guanine (G) (mynd 4). Tað fyrsta, sum verður gjørt, tá ið ein arvamassi skal kortleggjast, er, at raðfylgjan av hesum basunum verður avlís í øllum arvamassanum. Hetta verður kallað sekvensering.

Menningin av sekvenseringsmaskinum hevur staðið í blóma tey seinastu árin, og tí eru komin nógv sløg av sekvenseringsmaskinum, sum nýta ymiskar hættir til at avlesa DNA’ið.

Til sekvenseringina av arvamassanum hjá silvurkykti vórðu tvær ymiskar sekvenseringsmaskinur nýttar (mynd 5 og 6). Tann fyrri eitur NextSeq 500 og er frá fyrirkuni Illumina, sum hevur klárað seg sera væl og nærur verið einaráðandi á marknaðinum tey seinastu árin.

Mynd 5. Her síggjast báðar sekvenseringsmaskinurnar, sum skuldu nýtast til at avlesa silvurkyktaarvamassan. MinION er nógv minni enn aðrar sekvenseringsmaskinur – eitt nú NextSeq 500, sum hon her stendur omaná.

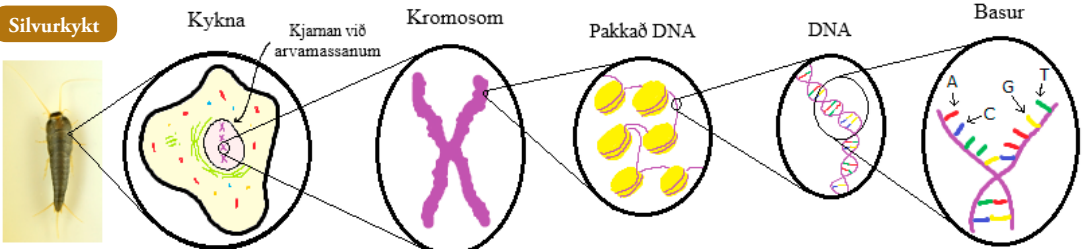
Henda maskinan kann bert avlesa smáar stubbar av DNA – upp til 150 basur á rað. Men hon kann kortini avlesa umleið 400 milliónir smáar DNA stubbar í senn. Tað ger, at hon skjótt fær avlísð sera nógv DNA. Eftir tveimum døgum kann hon avlesa upp til 120 milliardir basur.

Seinna sekvenseringsmaskinan eitur MinION og er frá fyrirkuni Oxford Nanopore Technologies. Hetta er ein nýggj sekvenseringsmaskina, sum nógv eru hugtikin av, tí hon er á stódd við eina farteleson og kann setast til eina teldu við einum USB-stikki. Hon er somuleiðis før fyri at avlesa nógv longri stubbar av DNA. Metið er 882.000 basur á rað.

Út frá einari koyring avlesur hon í mesta lagi 15,7 milliardir basur, sum tó er umleið átta ferðir minni enn tað, sum NextSeq avlesur. NextSeq gevur sostatt nógv meira úttak. Tó kunnu longu raðfylgjurnar, sum MinION avlesur, vera sera hentar til arbeiðið, sum kemur eftir sekvenseringina.

Stuttu raðfylgjurnar savnaðar

Eftir sekvenseringina verður farið til teldurnar at arbeiða. Hetta verður kallað tann bioinformatiski

Mynd 6. MinION er ein nýggj sekvenseringsmaskina, sum er á stódd við eina farteleson og kann koplast til eina teldu við einum USB-stikki. Ætlanin var at nýta hana at avlesa silvurkyktaarvamassan, men tíverri gekk ikki sum ætlað. Myndir: Høvundar

Mynd 1. Vanligt silvurkykt (*Lepisma saccharina*) sæddur omanífrá. Hann hevur hampuliga stuttar halar og ein smalkandi kropsform. Silvurkykt hevur ongar veingir, men seks bein, sum øll skordýr hava. Mynd: Høvundar

Mynd 4. Arvamassin er alt samlaða DNA’ið, sum liggur vart inni í kjarnanum á kyknunum hjá einum skapningi. Tá ið arvamassin skal kortleggjast, skal raðfylgjan á basunum, sum sita í DNA’num, avlesast. Mynd: Høvundar

Mynd 2. Her sæst eitt spákandi silvurkykt (vanligt silvurkykt). Tann svartí prikkurin á síðuni á høvðinum er samansetta eygað á silvurkyktinum, sum sæst betur á mynd 3.

Mynd: Høvundar

Mynd 3. Tá ið hugt verður nærri at silvurkykti sæst, at hann hevur fleiri hár og samansett eyga. Yvirsíðan er dekkjað av silvurskínandi roðslu (vanligt silvurkykt).

Mynd: Høvundar

Síðan verða tær longu raðfylgjurnar frá MinION nýttar til at seta contigsini saman. Tað er nevniliga soleiðis, at summir partar av arvamassanum kunnu vera ringir at savna saman, um bert stuttar raðfylgjur eru tókar, og hetta kundu MinION raðfylgjurnar hjálpa uppá.

Hetta var í øllum førum ætlanin. Men tá ið reinsaða silvurkykta-DNA'ið varð løtt á MinION maskinuna, komu nærum ongar avlesingar fram á telduni. Hetta var sera harmiligt, men ein veruleiki innan granskning – alt gongur ikki altíð sum ætlað!

MinION er ein nýggj sekvenseringsmaskina og er tí enn undir menning. Tað vísti seg, at júst tá keypt varð inn til silvurkyktasekvenseringina, hevði fyrítøkan gjørt broytingar í evnunum, sum verða nýtt til at sekvensera við, og hesar broytingar høvdu neiliga ávirkan á maskinuna. Tí vóru bert tær stuttu silvurkyktaraðfylgjurnar frá NextSeq tókar, og tað var ikki nóg mikið til at gera eina góða samansavning av arvamassanum. Tó kundu ymiskar metingar gerast út frá stuttu raðfylgjunum. Um tað í framtíðini verður møgult at avlesa meira silvurkykta-DNA við t.d. MinION, ber til at gera samansavningina lidna.

Silvurkykt hevur nógv størri arvamassa enn væntað

Av tí at arvamassin hjá silvurkykti var ókendur, vórðu forrit nýtt til at meta um støddina á arvamassanum. Royndin vísti, at arvamassin var umleið 2,5 milliardir basur. Hetta var nógv størri enn væntað, og silvurkyktaarvamassin er sostatt nærum líka stórur sum menniskjaarvamassin, sum er umleið 3 milliardir basur.

Enn er óvist, hví arvamassin hjá silvurkykti er so stórur. Ofta eru arvamassar hjá skordýrum nógv minni. Eitt nú er arvamassin hjá nógv granskaðu bananfluguni bert 144 milliónir basur. Dømi eru kortini um skordýr, sum hava stórar arvamassar, og tá ið hugt varð at granskningum av skordýrum, sum eru nær skyld við silvurkykt, høvdu tey arvamassar, sum vóru umleið líka stórir sum silvurkyktaarvamassin varð mettur at vera.

Nýtt silvurkyktaslag staðfest í Føroyum

Langt áðrenn farið verður í starvstovuna at reinsa DNA og sekvensera, mugu nøkur silvurkykt fangast. Hetta kann eisini vera eitt drúgt arbeiði. Tað er umráðandi, at tú tryggjar tær, at tú hevur fangað vanlig silvurkykt og ikki onnur sløg av silvurkyktum.

Fyrr varð hildið, at vanligt silvurkykt var einasta slag av silvurkykti í Føroyum. Men tá ið farið varð undir at greina fangaðu silvurkyktini, mátti ásannast, at har vóru tvey sløg av silvurkyktum! Umframt vanligt silvurkykt, sum eitur *Lepisma saccharina* á latíni, var eitt nýtt slag til staðar, sum á latíni eitur *Ctenolepisma longicaudata*, og sum á føroyskum hevur fingið navnið “bustsilvurkykt”. Sløginu eru rættiliga lík, men *Ctenolepisma longicaudata* er nakað størri og lodnari enn vanligt silvurkykt (mynd 8).

Hvat kann kortlegging av silvurkyktaarvamassanum brúkast til?

Sum áður nevnt fer tað at verða møgult at granska í ílegunum hjá silvurkykti, tá ið arvamassin er kortlagdur. Hetta fer eisini at styrkja ílegugranskning av skordýrum sum heild. M.a. kann nevast, at antimikrobiel peptidir, sum eru ein partur av immunverjuni, vera granskað hjá skordýrum.

Granskar hava varnast, at hesi møguliga kunnu nýtast til ymisk heilivágsfrøðilig endamál, m.a. at lekja krabbamein og kanska eisini kunnu brúkast sum eitt alternativ fyri antibiotika, tí nógvar bakteriar eru blivnar mótstøðuførar fyri tí.

Í 2014 gjørdur granskararnir Misof et al. eitt ættartræ av skordýrum fyri at síggja, hvørji sløg vóru tættast skyld og nær tey ymisku skordýrasløgini høvdu ment seg gjøgnum tíðina. Henda metingin vísti, at hópurin av silvurkyktum mentist fyri umleið 440-410 milliónum árum síðani, sum er lutfalsliga stutt eftir, at fyrstu djórini fluttu úr havinum upp á land (mynd 9).

Í lívfrøðini verður ofta tosað um tær fimm stóru hópoyðingarnar (mynd 9). Millum 50-96% av øllum sjóðjórasløgum doyðu undir hvørjari av hesum hópoyðingum orsakað av skjótum umhvørvisbroytingum. Fýra av hesum hópoyðingum hendu, eftir at silvurkykt høvdu ment seg, og tískil mugu tey hava sera góð evni at yvirleva. Hvørji hesi evnini eru, kann ein kortlegging av silvurkyktaarvamassanum somuleiðis geva innlit í.

Tað eru nógv stig á vegnum at fáa ein arvamassa avlisnan, samansavnaðan og greinaðan. Lítið hevur verið gjørt av tilílkum í Føroyum áður. Eitt endamál við verkætlanini er eisini at fáa royndir við tilílkum í Føroyum. Tá ið arvamassin hjá einum skapningi er kortlagdur, er nógv lættari at fara í holt við at avlesa arvamassan hjá næsta skapningi. Royndirnar frá hesari verkætlanini kunnu tí eisini nýtast t.d. í sambandi við fisk og menniskju.

Eitt, sum er serstakt við hesi granskning, er eisini, at tá ið farið verður inn á ókend øki, er ongantíð vist, hvat ið funnið verður. Eitt nú funnu granskarar, sum granskaðu í heitum keldum, knappliga eina bakteriu, sum hevði ensým, sum toldu ómetaliga høgan hita. Hetta ensýmið er í dag eitt aðalkrav innan nærum alt arbeiði við DNA, tí neyðugt er at nýta høgan hita, sum vanlig ensým ikki tola. Staðfestingin av bustsilvurkykti var heldur ikki eitt endamál við silvurkyktaverkætlanini, so vit kunnu ímynda okkum, hvussu nógv loyndarmál enn liggja og bíða eftir at verða avdúkað, um kortlegging av silvurkyktaarvamassanum verður gjørd liðug.

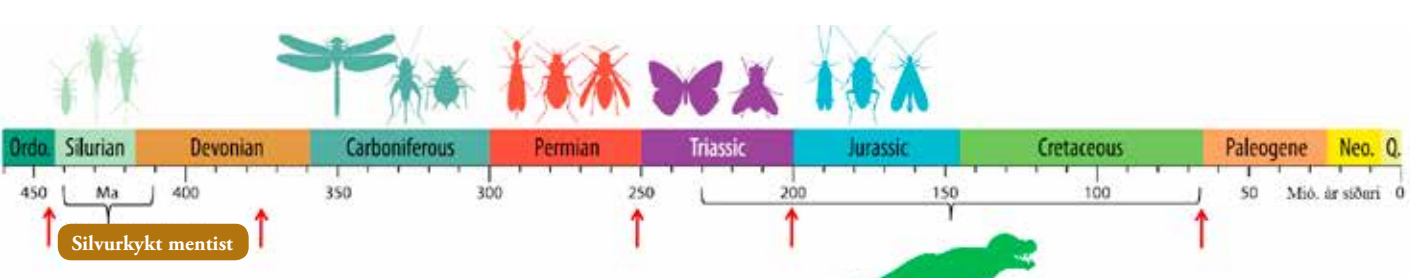
Mynd 7. Tvær sekvenseringsmaskinur vórðu nýttar til at avlesa arvamassan hjá silvurkykti: NextSeq, sum gevur sera nógvar stuttar raðfylgjur, og MinION, sum gevur fáar, men langar raðfylgjur. Ætlanin var í felag at nýta hesar stuttu og longu raðfylgjur til at savna saman allan arvamassan. Men tíverri eydnaðist sekvenseringin við MinION ikki.

Mynd: Høvundar

Mynd 8. Bustsilvurkykt (*Ctenolepisma longicaudata*) er eitt annað slag av silvurkykti, sum líkist nógv vanligum silvurkykti. Hetta slagðið varð staðfest fyri fyrstu ferð í Føroyum, tá ið farast skuldi undir at avlesa arvamassan hjá vanligum silvurkykti.

Mynd: Høvundar

Mynd 9. Silvurkykt er mett til at hava ment seg fyri umleið 440-410 milliónum árum síðani. Reyðu pílarin vísa, nær stóru hópoyðingarnar vóru. Fýra av hesum hava silvurkykt megnað at yvirleva.

Mynd: Frá Misof, B. et al. 2014. “Phylogenomics Resolves the Timing and Pattern of Insect Evolution.” Science 346, 763. Endurprintað við loyvi frá AAAS. Tillagað av hovundunum.

Keldur:

Barletta, B. et al. (2005) 'Immunological characterization of a recombinant tropomyosin from a new indoor source, *Lepisma saccharina*', *Clinical & Experimental Allergy*, 35(4), pp. 483–489.
Bloch, D. (2007) 'Silvurfiskur - eitt elligamalt skordjór', *Frøði*, pp. 30–31.
Campbell, N. A., et al. (2015) 'Macroevolution' In *Biology A Global Approach*, Tenth Edition, Pearson, Editor: Wilbur, Beth et al., 591–99.
Lehman, I. R. (2003) 'Discovery of DNA Polymerase', *The Journal of Biological Chemistry*.
Misof, B. et al. (2014) 'Phylogenomics resolves the timing and pattern of insect evolution', *Science*, 346(6210), pp. 763–767.
Richards, S. and Murali, S. C. (2015) 'Best practices in insect genome sequencing: What works and what doesn't', *Current Opinion in Insect Science*, 7, pp. 1–7.
Sweetman, H. L. (1939) 'Responses of the silverfish, *Lepisma saccharina* L., to its physical environment', *Journal of Economic Entomology*, 32, pp. 698–700.
Tonk, M. and Vilcinskas, A. (2017) 'The Medical Potential of Antimicrobial Peptides from Insects', *Current Topics in Medicinal Chemistry*, 17(5), pp. 554–575.
Tonk, M., Vilcinskas, A. and Rahnamaian, M. (2016) 'Insect antimicrobial peptides: potential tools for the prevention of skin cancer', *Applied Microbiology and Biotechnology*, pp. 7397–7405.

Týdningarmikil vitjan fyri 200 árum síðani

Náttúruvísindaliga føroyaferðin hjá H.C. Lyngbye í 1817

Ein tjóð verður fødd í samvirki millum sjálvstílvitsku og útlenska viðurkenning. Ofta hjálpa fólkuttaneftir til í hesi samvirkan í tøttum samspæli millum tey á staðnum og tey útlensku.

Ole Wich

BA í søgu
Meira um ferðin hjá
H.C. Lyngbye á
www.faroensis.blogspot.dk

Viðvíkjandi Føroyum er tað mest at savna og geva út munnliga frásagnarsíðvenju, kvæðini, sum verður roknað sum grundarlagið undir tjóðarbyggingini, men frágreiðingar hjá teimum ferðandi um føroysku náttúruna náddu eisini víða um í Evropa og settu Føroyar á mentala landakortið.

Ein ferðandi, sum gevur út bókur um føroyskt mál og føroysk tjóðminni umframt um náttúruvísindi, er H.C. Lyngbye (1782-1837). Fjølfrøðiliga savning og savnstílfar hansara endaði við at fáa stóran týdning fyri, hvussu tilvitskan um føroysku tjóðina mentist. Henda greinin leggur dent á náttúruvísindaliga virkseimið.

Algugranskingarferð H.C. Lyngbye

H.C. Lyngbye vann fyrst í 1817 eitt virðislønt verkevni á universitetinum í Keypmannahavn, har roynt varð á fyrsta sinni at savna, skráseta og lýsa algur í danska ríkinum. Teksturin og mongu nágreiniligu tekningarnar vóru nógv meiri enn tað, sum teir, ið høvdu sett uppgávuna, høvdu væntað, og Lyngbye gjørdi við eitt vart við seg millum plantufrøðingar sum ein dugnaligur og nágreiniligur algu- og taragranskari. Dygdin hjá honum var góða

minnið, nærlagnið og evnini, ið hann hevði at lýsa náttúrufrýbrigdi. Hetta legði grundarlagið undir vaksandi umdømi og eftirmæli hansara.

Plantufrøðingarnir í danska umhvørvinum mæltu síðan Lyngbye til at fáa virðislønarpággávuna givna út í bók, men Lyngbye helt, at týdningarmikið tilfar vantaði. Hann hevði algusløg úr Danmark, Holstein, Íslandi og Grønlandi tøk í sínum egna savni og søvnum hjá øðrum, men eingi dømi úr føroyskum sjógv, hóast granskingarverdar algur áttu at verið har. So hann legði til rættis eina ferð til Føroya at granska algur, áðrenn hann gav tilfarið út.

Fyrirreikingar til føroyaferðina

H.C. Lyngbye hevði ongar ætlanir um at gerast vísindamaður burturav. Hann hevði góðan veruleikaans og ætlaði sær av fullum huga í tað prestakall, hann hevði útbúgv við seg til. Fyrst í 1817 hevði hann spart sær so mikið saman sum húslærari hjá góðseigaranum Niels Hofman Bang í 5 ár, at tað bar honum til at fara til Føroya. Men beint áðrenn hann skuldi fara, fekk hann móguleika at søkja eitt prestaembæti.

Hann skrivar til J.W. Hornemann, professori og leiðari av Botanisk Have i Keypmannahavn, í apríl 1817: „Gjerne vilde jeg til Færøerne; gjerne vilde jeg have et Levebrød“. Embætið, sum var í heimstaði hansara undir Lindenborg slotti, sum Ernst Schimmelmann lensgreivi átti, fekk hann kortini ikki, so hann helt fast í náttúruvísindaligu ætlanirnar og sigldi 28. mai úr Keypmannahavn við galeasuni „Cathrine Elisabeth“. 9. juni fekk hann innivist í Tórshavn: „Jeg har til lykke (som er vanskeligt nok at erholde i Thorshavn) faaet et godt Logi hos en

herboende Sysselman, hvor jeg har et lille Kammer saa stort, at jeg deri kan tørre Planter og aftegne et eller andet, naar fornødent gives, og som jeg anseer for Centrum for mine Udvandringer“.

Teir næstu fyra mánaðirnar savnar hann so nógv upplýsingartilfar, at tað tók honum fleiri ár at geva tað út.

H.C. Lyngbye hevur helst sæð ferðina til Føroya sum ein móguleika bæði at økja algusløgini í ætlaðu algu- og tarabókini, men eisini sum ein móguleika at gera meir vart við seg í vísindaligum høpi.

Í søvnunum liggja nógv ymisháttað íkast hjá H.C. Lyngbye um bygnaðin av føroysku tjóðini. Til dømis talvurnar í algu- og tarabók hansara, sum varð givin út í 1819. Harafturat upprunamyndirnar av múrinum í Kirkjubø.

Stovnar og tjóðarbyggingarstovnar og tjóðarbygging

Kim Simonsen lýsir í greinini „Áðrenn bókasavnið“ í Frøði 2016, hvussu stovnurin Færø Amts Bibliotek var partur í tjóðarbyggingini, og hvussu útlensku sambondini við áhuga fyri at menna Føroyar vóru við til at stovna bókasavnið og at lata bókur. Til dømis gav H.C. Lyngbye bókasavninum 72 bókur

í 1829 og seinni ta kendu algu- og tarabókina í 1834. Eins og bókasøvn verða bygd við at savna bókur, hava vísindaligir stovnar vitanarsavn sum tilverurætt, men í Føroyum eru slíkir stovnar komnir nógv seinni. Men teir eru ikki byrjaðir á berum, tí eitt náttúruvísindaligt vitanarsavn hevur verið gjøgnum føroyalýsingar

og tað, sum ferðandi hava savnað fleiri hundrað ár aftur í tíðina. H.C. Lyngbye er ein av mongum staðbundnum og útlenskum vísindamonnum, sum stig fyrir stig lýsa tjóðina gjøgnum náttúruvísindi og skapa fortreytir fyri einum tjóðarstovni sum til dømis Fróðskaparsetri Føroya.

Bókagávan frá H.C. Lyngbye á Føroya Landsbókasavni við handlitaðum myndum og navni í.

Tá fekst stór viðurkenning fyri at savna plantur til rannsóknar í fjarskotnum londum, og Føroyar lógu passaliga fjart, men kortini innan fyri tað, Lyngbye megnaði figgjarliga.

Ein fyrireikingin til ferðina var at lesa bókur, sum vóru til skjals um Føroyar, men bókmentalistin var ikki langur. Lyngbye skrivar til Hornemann í mars 1817 úr húslæraraplássinum á Hofmansgave á Fjóni: „*Hofmann eier Landts beskrivelse over Færøerne; jeg tror ogsaa han har Debes. Med disse forfattere skal jeg saasnart muligt gjøre mig bekendt*“.

Hann vísir til Lucas Debes „*Færoæ & Færoa reserata*“ frá 1673 og Jørgen Landt „*Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne*“ frá 1800. Hesar báðar bókur tóktust at vera einasti móguleiki hansara at kunna seg um ferðamálið frammanundan, burtursæð frá spjaddum kunningartilfari, til dømis tríggar føroyskar landplantur í Flora Danica, sum komu út í 1771, 1794 og 1810.

Føroyalýsingar hjá Landt byggja fyri ein stóran part á óútgivnar føroyafrágreiðingar hjá Jens Christian Svabo frá 1781 og 1782. Men handritið hjá Svabo var Lyngbye ikki varugur við, fyrr enn hann persónliga hitti Svabo í Havn. Onnur smárit um Føroyar, sum til dømis greinina hjá Svabo um grindadráp frá 1779, tykist Lyngbye ikki hava varnast, áðrenn hann fór til Føroya.

J.C. Svabo og Lyngbye

Ein teirra, sum Lyngbye fór at vitja, tá ið hann kom til Havnar, var einasti vísindamaður í Føroyum, 71 ára gamli Jens Christian Svabo. Hann hjálpti

Lyngbye væl ávegis: „*Nogen Undervisning fik jeg imidlertid i Sproget af den lærde Svabo*“.

Aftrat tí at ognar sær másligan kunnleika og læra seg føroysku stavsetingina hjá Svabo, sum Lyngbye síðan nýtti, man tað at hitta Svabo, sum var náttúruvísindaliga útbúgvin og hevði stóran yrkisligan kunnleika um føroysk viðurskifti, hava verið ein fongur hjá Lyngbye. Hann gav eisini Svabo stórar gávur sum tókk.

Óprentaða handritið til stóru føroyafrágreiðingina hjá Svabo 1781-83, sum tá lá á skjalasavninum í Rentukamarinum í Keypmannahavn, man Lyngbye seinni hava leitað fram, av tí at landslagsmyndin á tittulblaðnum í útgávuni av Sjúrðarkvæðunum 1822 eftir øllum at døma er teknað eftir aðrari vatnlitamyndini hjá Svabo av Tindhólmi, har Lyngbye endurgevur somu bókstavaeyðkennini á fjallatindunum.

Tá í tíðini vóru ikki nógvar myndir at síggja og givnar út, sum vísa, hvussu føroyska landslagið sær út. Tær nágreiniligastu vóru tittulmyndirnar á føroyakortinum 1790-95 hjá C.L.V. Born kommandanti. Útgivna tittulmyndin hjá Lyngbye er umframt at vera ein dramatisk náttúrulýsing eisini ein jarðfrøðilig lýsing av føroyska landslagnum, sum er farin víða í eini tíð, tá ið lítið var til av myndum úr Føroyum.

Tætta sambandið millum Lyngbye og Svabo flytur beinleiðis náttúruvísindaliga vitan millum tveir týðandi rithøvundar, sum lýsa Føroyar. Hesar lýsingar bota síðan nógv um tann kunnleika, útlond hava um Føroyar.

Lyngbye og føroysku planturnar

Horneman professari skrivar til grunnin Ad usus Publicos í januar 1818, sum hann biður endurrinda H.C. Lyngbye útreiðslurnar til føroyaferðina: „*Forudent et par Arter af de fuldkomnere Planter hiembragte Lyngbye over 30 Tangarter; som ikke findes her og som ikke endnu ere beskrevne i Flora Danica og tildeels ikke i noget botanisk Værk, og hvoraf adskillige blive en Prydelse for det snart udkommende 27de Hefte af Flora Danica*.“ Grunnurin játtaði 300 ríkisdálar.

Seinni hetta árið fekk Lyngbye risaupphæddina 3000 ríkisdálar frá kongi til at prenta høvuðsverkið við vatnplantum í danska ríkinum “*Tentamen hydrophytologiae Danicae*”. Bókin gjørdi hann viðgitnan millum evropiskar plantufrøðingar. Hetta gjørdist eitt viðurkent verk í norðurlendskari algugransking nógv ár fram og breiddi kunnleika um plantuvøksturin í Føroyum.

H.C. Lyngbye gav í 1834 Færø Amts Bibliotek eitt handmálað eintak av bókini við navni sínum í. Eftir at Lyngbye var deyður, varð savn hansara av turkaðum alguvøkstri keypt. Tað er nú partur av algu- og tarasavninum á universitetinum í Keypmannahavn, har føroyskar algur og tari frá 1817 kunnu granskast in natura.

Høvuðsendamálið hjá Lyngbye við føroyaferðini vóru tari og algur, men hann hevur óivað kent eina skyldu mórtvegis J. W. Hornemann professara at granska planturnar á landi eisini. Hann kundi víðka plantufrøðiligu vitanina um henda partin av ríkinum og geva móguleikar fyri føroyskum plantusløgum í Flora Danica.

Á landi varnaðist Lyngbye eitt nýtt slag, sum hann tók við sær til Hornemann, sum skrásetti og nevndi tað eftir finnar anum, Lyngbyestar (Carex Lyngbyei Hornem). Tað kom við í Flora Danica útgávuna í 1827.

Staðfrøðiligu skrásetingarnar hjá H.C. Lyngbye av plantufundum eru nú á Botanisk Bibliotek á universitetinum í Keypmannahavn. Tað eru listar við heitum á sløgum, ið funnin eru, og hvar tey eru funnin saman við dagfestingum. Við hesum uppritum ber til at endurskapa kanningarferðirnar hjá Lyngbye. Tað er gjørligt sumstaðni at síggja, hvussu summi sløg hava broytt seg við at bera saman við støðuna nú.

Lyngbye í grind í Hvalba

Sunnudagurin 6. juli 1817 var ein vakur og klárur dagur í Hvalba, og Lyngbye, sum búði hjá J.H. Schrøter presti, var henda morgunin á Skálafjalli

og savnaði plantur: „*Efterat have om Morgen en været paa Skaalefjeld ... steeg jeg atter ned for at bivaane Gudstjenesten i Qvalbøe Kirke*.“ Men hesin heilagi sunnudagsfriður varð skjótt avbrotin. Júst tá ið bygdarfólkið gjørdi seg til reiðar at fara inn í kirkjuna, kom røringur í: „*Strax raabte han Grind, og aldrig saa snart var dette Ord hørt af hans Mund, førend Grind gjenlød i alles Munde. Det gav dem alle ligesom et elektrisk Stød. Unge og Gamle, Store og Smaae bleve pludselig satte i Bevægelse, og en Deel af Mandskabet ilede øjeblikkelig ned til Baadene. Fruentimrene, som ikke maae være til stede ved Fangsten, gik alle i Kirke, hvor kun faa Mandfolk vare tilstede. Præsten Hr. Schrøter Prædikede i Anledning af Peders Fiskedret, som just var Dagens Evangelium*.“

Hjá náttúruvísindaliga H.C. Lyngbye gjørdist hetta bráðliga órógvíð í kirkjutíð og sunnudagsfriði eitt høvi at kanna grindahvalin. Hesin tilburður gav honum árið eftir fyri fyrstu ferð móguleikan at gera vart við seg í náttúruvísindaliga heiminum í virðismetta „*Det kongelige danske Videnskabernes Selskab*“ í Keypmannahavn við eini ritgerð um grindahvalin, sum hann í 1818 fekk silvurheiðursmerki fyri.

Tað hevur verið ein long vísindalig gongd at lýsa og skyna millum hvalasløgini, helst tí at flestu lýsingar eru gjørdar við at granska einstøk ræ, sum eru rikin á land. Men í Hvalba lógu 46 nýdripnir hvalir á sandinum, og hetta gav Lyngbye betri høvi at kanna teir gjølla.

Seinni mátingar hjá Schrøter, bygdar á fleiri hvalir, sum Lyngbye fekk sendar til Danmarkar, hjálptu honum, so hann kundi tekna grindahvalin í lutfalsliga rættari útgávu. Hesa tekningina og tøluni fekk hann í varðveitslu í skjalasavninum hjá „Videnskabernes Selskab“ saman við ritgerð síni.

Tá var ikki semja um latínska heitið á grindahvalinum, so Lyngbye skjýtur fyrst *Delphinus grinda* upp og seinni tað vanligara *Delphinus globiceps* hjá fransmanninum G. Cuvier, men tað er *Globicephala melas* hjá skotanum T.S. Traills, sum enn er galdandi og sum hann almanna kunngjørdi í 1802, men eftir øllum at døma var Lyngbye ikki varur við tað.

Føroysku mineralini – vøra, ið mong trákkast eftir

Tey flestu náttúruvísindafólkini, ið komu til Føroya í tíðini um 1817, høvdu størstan áhuga í jarðfrøði og mineralum. Tað hevði stóra virðing við sær at eiga fjølbroytt mineralsavn og fyrst í 1800-talinum vórðu nógvar føroyskar steinroyndir savnaðar til

Við støði í plantulistunum, sum Lyngbye skrivaði á ferðini í Føroyum, ber til neyvt at endurskapa ferðingarmynstrið kring oyggjarnar.

Lyngbyestar úr talvuni nummar 1888 í Flora Danica frá 1827 myndar frímerkið, sum Posta gav út í mai 2017 í sambandi við, at 200 ár vóru liðin síðan føroyaferðina hjá Lyngbye.

hesi søvn. F.C. Raben greivi skrivar í 1831: „*Man seer mange Huller, som er giort af dem, som have søgt efter disse Mineraler, og der findes nu ikke mere saa store Stykker, som tilforn, dog kunde de maaske endnu faas, naar man sprængte Stenen med Krudt...*“

Steinafrøðingurin E.R.V. Vargas Bedemar var í Føroyum í 1819-20. Frágreiðingin hjá Lyngbye til Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring í 1817 hjálpti honum at savna fornlutir til varðveitslu í Keypmannahavn, men høvuðsendamálið við ferðini var at savna mineral. Rár mineral vóru atgongumerki til mætastu tignarstættir í Evropa, og av 12.000 føroyskum mineralbrotum sendi Bedemar eintøk út til akademisku sambondini í Evropa og vann sær stóran heiður fyri tað.

H.C. Lyngbye hevði eisini áhuga í jarðfrøði og hevði eina almenna vitan um mineral. Eitt mineral-savn var á Hofmansgave, og framman undan ferðini hevði hann vitjað og kunnað seg hjá G. Wad professara á steinafrøðiliga savninum í Keypmannahavn.

Í Froðba var hann í Kúlugjógv, sum hann kendi frá greinini hjá Borns frá 1791. Hann skrivar 19. juni: „*Ved Kullugjov som jeg aftegnede om Morgen**en kl. 1 og blev overskyll**et af brændingen*“.

Lyngbye savnaði nøkur føroysk mineral, sum hann gav Wad, tá ið hann kom aftur til Keypmannahavnar í november.

Saman við bretska vísindamanninum W.C. Trevelyn vitjaði undan-gongumaðurin í danskari jarðfrøði G. Forchhammer Føroyar í 1821. Hann kunngjordi vísindaligu úrslit síni í 1824 í greinini: „Om Færøernes geognostiske Beskaffenhed“, ið gevur eitt víðfevnt innlit í jarðfrøðilig viðurskifti og mineralfyri-brigdi og sum breiddi út kunnleikan um Føroyar.

Sambond og tjóðarbygging

Tað er á samfelagstindinum, at tjóðin verður bygd, men tað er við støði í mentanini hjá fjøldini og munnligum siðvenjum, sum heimspekingurin J. G. Herder hevur lýst, men eisini við at granska náttúruna í tjóðini. Tey sambondini, ið byggja tjóð, verða knýtt av akademiskum úrvalsfólkum, sum fakliga

fevna breitt. Tey granska og geva út úrslitini bæði á staðnum og ikki minst altjóðliga.

H.C. Lyngbye verður frá 1817 ein partur av tí lutfalsliga líttla akademiska netverkinum uttan fyri Føroyar, sum byggir upp grundarlagið undir tilvitskuni um føroysku tjóðina fyrst í

Útgávan av føroyalýsingunum hjá MacKenzie við viðmerkingum

Ein teirra, sum savnaði mineral, var G.S. Mackenzie lágbarónur úr Skotlandi. Men hann savnaði eisini nógv annað tilfar um Føroyar, sum hann í 1815 gav út í eini grein í Edinburgh, og hana fekk H.C. Lyngbye givið út á donskum í 1822.

Hann byrjar soleiðis: „*Under mit Ophold paa Færøerne i Sommeren 1817, saae jeg et Exemplar af det særskilte Aftryk hos Major Petersen, der ... havde besøgt Sir Mackenzie paa hans Landgods i Skotland, og da af ham erholdt til Foræring dette lidet Skrift, som jeg dengang til min egen Efterretning oversatte...*“

Lyngbye og Forchhammer, sum høvdu nýggjastu vitanina um Føroyar, gjørdu viðmerkingar til donsku greinina. Sum heild kann henda greinin við viðmerkingum verða mett sum ein stutt føroyalýsing, sum um hetta mundið, tá ið einki frægari og størri var, kann leggjast aftrat útgávu­num hjá Debes og Landt við dagførdum upplýsingum.

Føroyska íkastið hjá Lyngbye

Tað er náttúruvísindaliga yrkið hjá Lyngbye, sum er høvuðsendamálið í føroyska virkse­mi hansara, men nógv annað fylgdi eisini við, sum fekk stóra ávirkan á føroyska tjóðarbygging. Hann gav millum annað fyrstu bókina út á føroyskum í 1822. Alt hetta ger hann sermerktan tíðliga í føroyskari tjóðarbygging fyrst í 1800-talinum. Hóast hetta, kenna bert fá íkastið hjá H.C. Lyngbye til føroyska mentanarbygging, og virki hansara er bara stutt endurgivið í føroyskari søguskrijving.

Málfrøðingurin Christian Matras viðurkendi tó arbeiðið hjá Lyngbye. Hann skrivar í 1953 í formælinum í bókini um uppskriftir J. H. Schrøters av Sjúrdarkvæðunum: „*Lyngbyes rejse blev en af de udbytterigeste, der nogensinde er foretaget til de dengang saa fjerne øer i Nordhavet.*“

1800-talinum. Netverkið tekur so nógv sum til ber av føroyskum virkandi við á jøvnum føti, sum til dømis J.Chr. Svabo og J.H. Schrøter prest, sum veita Lyngbye og øðrum upplýsingar, ella til dømis Jens Davidsen, sum hevur so stóran týdning fyri at byggja upp og umsita Færø Amts Bibliotek.

Lyngbye gjørdi tvær tekningar av grinda-hvalinum,tekningin omanfyri í Hvalba 6. juli 1817 og leysaarkið niðanfyri í januar 1826 gjørt eftir máti hjá J.H. Schrøter. Skjalasavnið „Det kongelige danske Videnskabernes Selskab“.

Keldur:

- Forchhammer, G.: Om Færøernes geognostiske Beskaffenhed. Det danske Videnskabelige Selskabs Skrifter. København 1824.
- Glarbo, H.: Fonden Ad Usus Publicos - aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed. 2. bd 1902.
- Bang, N.H.: Nekrolog over H. C. Lyngbye. Krøyers Naturhistoriske Tidsskrift, II. København 1838.
- Knud K.: Tann falski greivin - Vargas Bedemar. Mondul nr. 1 1980.
- Lyngbye, H. C.: Om Grindefangsten paa Færøerne tilligemed Bidrag til Grindens Naturhistorie. København, 1825.
- Lyngbye, H. C.; Gade, H. A. Om den gamle Kirkemur ved Kirkeboe på Færøe. Antiquariske Annaler - Tredie Bind. København 1820.
- Lyngbye, H. C.: Tentamen hydrophytologiae danicae. Hafnia 1819.
- MacKenzie, G.S.: A Short Account of the Faroe Isles drawn up for The Edinburg Encyclopaedia, Transact. of the Royal Soc. of Edinburgh. Vol. VII. Edinburgh 1815.
- Matras, C.: J.H. Schrøters optegnelser af Sjúrdar kvæði. 1951
- Simonsen, K., Jacobsen E.: Aðrenn bókasavnið. Frøði 2016
- Simonsen, K., Jacobsen E.: Before the library. A Wave in European Cultural History Lyngbye, Davidsen and Rafa 1817-1828. Network for European Travel Writing to the Romantic Far North 1800-1900. 2015
- Traill, T. S.: Delphinus melas. Description of a new Species of Whale, Delphinus Melas. Journal of Natural Philosophy, Chemistry, and The Arts. VOL. XXII. London 1809.

Aðrir keldutekstir og tekningar:

Breve fra H.C Lyngbye. Botanisk Bibliotek/Københavns Universitet - Hofmansgave Godsarkiv/Statens Arkiver - Nationalmuseet.

Jens Christian Svabo: Indberetninger fra en rejse i Færø 1781 og 1782. Landsskjalasavnið

H.C. Lyngbye tegning. Det Kongelige Bibliotek

Originaltegninger til “Tentamen hydrophytologiae danicae”. Botanisk Bibliotek/Københavns Universitet.

Jens-Kjeld Jensen

Kosin besti granskingar-miðlari í 2017

Fyrr í ár varð Jens-Kjeld Jensen heiðraður við ársins miðlaheiðursløn hjá Granskingarráðnum. Eisini varð hann í 2015 tilnevndur heiðursdoksari við Fróðskaparsetur Føroya og í 2012 heiðraður við virðisløn M.A. Jacobsens fyri mentanaravrik.

Grundgevingarnar fyri hesar heiðrar hava verið hansara umfatandi innsavningararbeiði, gransking og útgávur um fjøltáttað evni í lívfrøði í Føroyum. Eisini at hann í virki sínum sum sjálvlærður granskari hevur havt gott samband við bæði leik- og fakfólk og at hann hevur útgivið bókur um djóra- og fuglalív í Føroyum og m.a. eisini hevur havt nógvar greinar í Frøði.

Jens-Kjeld Jensen hevur, síðani hann kom til Føroya í 1970, granskað føroysku náttúruna sum fáur. Hann tók við virkseminum hjá Niels á Botni sum fuglakennari og útstappari, og úr Nólsoy hevur hann við árunum eggjað fólki um alt landið til at halda eyga við fuglum. Men náttúrualskurin er so stórur, at hann rúmast ikki í fuglum. Alt djóra- og plantulív hevur hansara áhuga.

Umframt granskingina hevur Jens-Kjeld leingi verið millum okkara fremstu miðlari av náttúruvitan. Tá ið ampi kemur á fólk um okkurt nýliga innflutt kykt ella talan er um plantu, er Jens-Kjeld beinanvegin til reiðar við frágreiðingum av alskyns slag.

Ein stórur partur av tí, sum Jens-Kjeld Jensen hevur skrivað saman við øðrum, er útgivið í javnlíkamettum tíðarritum, men sum tað eisini sæst í grundgevingini fyri miðlaheiðurslønini hjá Granskingarráðnum, hevur hansara partur ikki ligið eftir, tá ið tað snýr seg um at miðla ella kunna um tað,

ið hann hevur arbeitt við. Fremsta lættvísindaliga tíðarritið í Føroyum er tað, sum tú situr við í hondini. Tí er tað hóskandi her at nýta hetta høvið at hyggja at onkrum av greinum hansara, sum hava staðið í Frøði.

Greinarnar hevur hann skrivað einsamallur og saman við øðrum. Hóast tær eru fjølbroyttar, so er gjøgnumgangandi evnið djór og fyri ein part eisini plantur. Fyrstu greinina í Frøði skrivaði hann saman við Dorete Bloch, sálu. Heitið var „Blómuflugan stingur ikki!“. Her viðgera tey bæði 23 sløg av okkara blómuflugum.

„Og tá skalt tú minnst til, at sært tú eitt gult- og svartstriput flogkykt, er tað ein vandaleys blómufluga, og ikki ein býfluga ella ein vespa við stingandi broddi.“

Blómuflugan stingur ikki! - 1998

Hetta var afturi í 1998, tá ið heimurin var meira óskyldugur og føroyingar ikki høvdu stingandi vespur at stríðast við. Tó skrivaðu tey bæði longu í 2001 greinina „Vespur“ og kundu staðfesta, at tær nú høvdu sett búgv í Tórshavn.

Fleiri av greinum hjá Jens-Kjeld Jensen hava viðgjørt sløg, ið nýliga eru skrásett í Føroyum. Eitt nú fimm greinar um ryggleys dýr: „Nýggjur heksmaður og nýggjur spannari funnir“ (2001),

„Kveisturmølur og Gulvongur“ (2002), „Nýggjur eiturkoppur trívist bert innandura“ (2009), „Snultivespa nú skrásett í Føroyum“ (2015), „Sjálðsamar loppur á føroyskum rottum“ (2016). Haraftrat koma tvær greinar um plantur „Sjálðsamur trøllakampur funnir fyrstu ferð í Føroyum“ (2009) og „Dúnhærdur fjallakampur *Oreopteris limbosperma* er nýggjur trøllakampur í Føroyum“ (2012).

Fleiri av greinum hava tikið støði í javnlíkamettum greinum, sum hann hevur skrivað saman við øðrum. Eitt nú kom greinin um „Flogmýs í Føroyum“ (2014), sum hann eisini skrivaði saman við Dorete Bloch, eftir at tey bæði høvdu verið við til at givið út greinina *A review of the occurrence of bats (Chiroptera) on islands in the North East Atlantic and on North Sea installations* í tíðarritinum Acta Chiroptera. Og greinin „Lundalús og skógarmotta – tvær blóðmottur“ (2017) kom, eftir at Jens-Kjeld saman við øðrum føroyingum og útlendingum hevði skrivað greinina *Surveillance for Ixodes ricinus ticks (Acari, Ixodidae) on the Faroe Islands* í Tíðarritinum Ticks and Tick-borne Diseases.

At hansara vitan eisini verður nýtt í samstarvi við onnur, kemur til sjóndar í greinum sum eitt nú „Umhvørvisseitur í havhesti“ (2002).

Nýggjasta stóra átakið hjá Jens-Kjeld Jensen hevur verið ein greinarøð í Frøði í seks pørtum um steinrenningar av djórum og plantum, sum hann

hevur skrivað saman við Una Ártin. Her viðgjørdur teir steinrenningar av djórum og plantum. Fyrsta greinin í hesi røðini kom í 2014 og var um súgdjórasteinrenningar av Landgrunninum vestan fyri Mykines (2014). Tann síðsta var í fyrstu útgávuni í 2017.

Fleiri aðrar viðurkenningar

Jens-Kjeld Jensen hevur í samband við sína gransking fingið aðrar viðurkenningar enn tær áður nevndu. Í 2002 fekk Jens-Kjeld ársins heiðurspris frá DOF (Dansk Ornitologisk Forening) sum takk fyri hansara arbeiði til gagns fyri DOF – og ikki minst fuglarnar.

Í 2010 kjósaði Tórshavnar kommuna Jens-Kjeld til at vera ársins umhvørvisvin. Og eftir at Jens-Kjeld í 2012 fekk M. A. Jacobsen virðislønina fyri mentannaravrik handaða fyri sítt stóra arbeiði til frama fyri føroyska náttúru, var hann millum teirra, ið vóru í uppskoti at fáa náttúru- og umhvørvisheiðurslønina hjá Norðurlandaráðnum.

„Jens-Kjeld má verða besta dømi um, at tær ikki nýtist at hava slitið gólvini á hægri lærustovnum fyri at koma fram í verðini. Til tess krevst evni, áræði og ikki minst áhugi fyri tí, tú tekst við“

Filmsleikstjórin Mike Day og granskarin Jens-Kjeld Jensen á Sjósavninum, har Jens-Kjeld kannar um avleiðingarnar av dálking.

Mynd: Maria Gulkleit

Jens-Kjeld Jensen
í brøttum lendi í
Kalsoynni, har hann
kannar og avmyndar
upprunavøkstur og kykt.
Mynd: Eskild Hansen

Jens-Kjeld Jensen
og Sjúrdur Hammer
merkja skjúgvungar í
Skúgví í 2012.
Mynd: Maria Gulkleit

Úr grundgevingini fyri at geva Jens-Kjeld Jensen miðlaheiðurslønina:

Miðlaheiðursløn Granskingarráðsins 2017 verður latin Jens-Kjeld Jensen, tí hann á fyrimyndarligan hátt lýkur tey trý krøvini til heiðurslønina, sum eru:

– Miðling á einum høgum stigi til ein breiðan skara, – Íkast til at økja fatanina av gransking í samfelagnum, og – Fangandi og kjakkveikjandi miðling.

Granskingarráðið hevði fingið fleiri tilmælir um at heiðra Jens-Kjeld Jensen við miðlaheiðurslønini.

Ein teirra, ið mælti til at geva Jens-Kjeld heiðurin, grundgav millum annað soleiðis fyri tilmælinum:

„Jens-Kjeld Jensen hevur í nógv ár av sínum eintingum greitt frá øllum hugsandi lívfrøðiligum fyrirbrigdum og eisini fingið fólk til at gera seg varugan við ymiskt, tey síggja í náttúruni.

Finna fólk ein sjáldsaman firvald, flogmús ella vespu, so hugsa tey beinanvegin um Jens-Kjeld. Fólk vita, at har er ein maður í Nólsoy, sum hevur eina øgiliga vitan og áhuga fyri náttúruni, og sum dugir væl at miðla sína vitan. Hann hevur havt nógv greinar í Frøði og er altíð klárur at svara, tá hann verður spurður. Eisini hevur hann eina frálíka heimasíðu við millum annað øllum blómum í

Føroyum. Nógv av tí arbeiðinum, hann ger, ger hann ókeypis.“

Ein annar, ið mælti til at geva Jens-Kjeld Jensen miðlaheiðurslønina, grundgav millum annað soleiðis:

„Jens-Kjeld og unnusta hansara Marita hava við eldhuga og ágrýtni kannað og granskað, skrásett, skjalprógvað og miðlað nógv ymsar tættir í føroysku náttúruni – fuglar, kykt, blómur, plantur og so víðari.

Jens-Kjeld er fastur fúsur og dugir sera væl at greiða frá í útvarpi um aktuellt evni.

Omaní hetta hava Jens-Kjeld og Marita javnan vitjan av útlenskum granskarum og miðlafólki, sum tey samskipta við og kunna um føroysku náttúruna.“

Dómsnevndin legði eisini dent á, at Jens-Kjeld er virkin í almenna jakinum. Hann torir at siga sína hugsan um náttúruviðurskipti alment og er ikki bangin fyri at siga fakfólkum ímóti. Samstundis er hann virður í granskingarumhvørvinum og útnevndur sum heiðursdoktari á Fróðskaparsetrinum.

Søgur um orð

Gomul orð – nýggj merking og flutt merking

Ein partur av teirri uppgávu, sum tað er støðugt at røkja og mýkja málið, liggur í tí at víðka um karmarnar í tí orðatilfari, sum er til taks. Tað er neyðugt, um málið skal fylgja við og kunna brúkast sum eitt sjálvsagt og fulltikið amboð í nútíðarsamfelagnum lagað til broytingar og nýggjar umstøður.

Eitt er at smíða nýggj orð eftir kendum myndum og mynstrum, annað er at víðka um merkingarlíga innihaldið í orðum, sum frammanundan eru kend og brúkt. Her skulu takast fram einstøk dømi um orð, sum leingi hava verið til í málinum, men sum í nýggjari tíð tilvitað eru víðkað við nýggjum merkingum fyri at kunna navngeva og umtala nýggj og lötubær fyrirbrigdi.

Eitt *bing* er í føroyskum ‘ein kassi til at goyma korn í’ og verður eisini nevnt eitt *kornbing*. Seinni hevur eitt *bing* fingið eina nýggja merking aftrat, nevniliga ‘ein høg og rund goymsla til korn o.tíl.’ og svarar til *silo* á donskum. Ein staðbundin síðufurur til orðið *bing* er *bingja*, og tað orðið er eisini víðkað við eini nýggjari merking, sum somuleiðis er eitt slag av goymslu, men av øðrum slag. *Bingja* er í nýggjari merking ‘ein lokaður jarnkassi sum kann nýtast til at flyta eitt nú vøru ella burturkast í’ og svarar til enska *container*, sum eisini er vanligt lánorð í føroyskum. Orðið *bingja* er stutt og snøgt og lætt at handfara, eitt nú í samansetingum eins og orðini *bingjuskip*, *bingjuhavn* og *bingjupláss* eru dømi um. Hóast bæði *bing* og *bingja* á henda hátt verða rúmkað til eisini at fevna um nýggjar lutir og útbúnað, sum frammi eru í tíðini, er tað eyðsýnt, at nýggja merkingin framvegis hevur samband við upprunamerkingina. Nýggja merkingin er sostatt ikki tikin úr leysum lofti og tráðurin aftur til upprunamerkingina er ikki avkvettur.

Av øðrum dømmum av sama slag kunnu nevast tvey onnur orð. *Dregil* er ‘økkurt langt og klænt, ein ál’, men í nýggjari tíð hevur tað eisini verið havt um ein ‘avlangan dúk við áskrift og sum er borin á tveimum stongum, t.d. í kravgongu’ ella um tað, sum á donskum gongur undir heitinum *banner*. Hitt orðið er *fagnaður* og merkir ‘gleði ella kæti’. Tað hevur hegnisliga verið nýtt sum føroyskt orð fyri tað útlenska *festival* í merkingini ‘hátiðarlig stevna við sýningum og framfærslum’ og sæst aftur í orðum sum *fimleikafagnaður*, *barnafagnaður* og *tónleikafagnaður*.

Zakaris Svabo Hansen

Hetta eru bara einstøk dømi um nýmerkingar í gomlum orðum. Tað at nýggjar merkingar leggjast aftur at gomlum orðum skuldi á ongan hátt hótt aðrar og upprunaligari merkingar. Hendir tað kortini, so man tað standast av, at gomlu merkingarnar ikki longur eru eins týðandi og tær áður vóru.

Hugtakið *flutt merking* er ein annar týðandi tættur í tí at halda lív í málinum og fáa tað at fevna um ymist nýtt, sum tekur seg upp og hevur tørv á einum heiti. Flutta merking tala vit um, tá ið eitt orð, sum vanliga verður brúkt um okkurt ítøkiligt, eisini verður havt um okkurt minni ítøkiligt.

Hesar fluttu merkingar liva sítt fríska lív, og í nógvum førum geva vit tí valla ans, at tað snýr seg um fluttar merkingar, og í onkrum førum hevur ein flutt merking heilt trokað eina upprunaligari merking av.

Her skulu nevast tvey dømi um fluttar merkingar í orðum, sum í langa tíð hava verið fastur tættur í føroyskum mentanarveruleika og hava havt heilt ávísar tilsipingar. Tað snýr seg um orðini *áralag* og *stev*. Áralag er ítøkiliga kent sum tann háttur, ið ein bátur verður rógvin, og í róðri er umráðandi, at rætta taktin verður hildin við árunum. Men áralag kann eisini verða brúkt í fluttari merking um ‘samstarvslag av onkrum slag’, eitt nú í politikki. Sagt kann t.d. vera, at “áralagið í samgonguni er gott ella ringt”, alt eftir um samstarvið gongur væl ella illa.

Orðið *stev* verður eisini brúkt flutt í politikki. Stev er jú orð um tey fet, sum verða stigin í føroyskum dansi, og vit kunnu í dansi tala um at “hava ella duga stev”. Her ræður eisini um samlagið, og tí kann orðið eisini verða nýtt flutt um ‘samstarvslag’. Vit kunnu eitt nú tosa um “steivið í samgonguni”, tá ið vit meta um, hvussu samgongusamstarvið gongur.

Sostatt eru orðini áralag og stev dømi um, at tað saktans ber til at endurnýta og víðka við fluttari merking í orðum, sum longu eru kend í málinum.

ALLIR FØROYINGAR VÓRU ÍMÓTI FRÍHANDLI

„Til Kongen. Samtlige Færøernes Almue har ved Tingenes Holdelse i Aar anmodet mig ved allerunderdanigst Ansøgning, at ansøge for dem, at den Handel som nu drives for Kongelig Regning heri Landet, fremdeles maatte vedblive, og ingen frihandel i dets Sted indføres“

Rolf Guttusen

Lektari í søguligari geografi
RolfG@setur.fo

Ein nevnd varð sett at kanna Einahandilin

Hví hevði Einahandilin árin 1781-1788 eitt stórt hall? Tað var tann stóri spurningurin, sum gjørdi, at ein nevnd varð sett 1. juli 1789. Bæði fútin Wenceslaus Hammershaimb og kommandanturin Ulricus Born fóru niður at taka lut í hesum nevndararbeiði. Teir fóru niður við Jubelfesten tann 13. oktober 1789. Nevndarlitið, sum kallast ein „Forestilling“¹, kom longu tann 15. juni 1790. Hetta er eitt drúgt skjal upp á 32 síður. Tað førði til, at ein kongalig „Forordning“ – ein skipan – varð sett í gildi 13. august 1790. Eftir hesi fyribilsskipan var fastsett, at fríhandil skuldi koma í Føroyum frá 1. januar 1796.

Frá 1749 til 1780 hevði Handilin givið avlop. Men frá 1781 til 1788 hevði hann eitt stórt hall. Hetta komst av „den upassende Taxt“. Kornid, sum varð innflutt, bleiv selt ov bíliga, meðan hosupørini, sum føroyingar seldu í Handlinum, blivu keypt fyri ov høgan prís. Hvussu kundi bótast um hendan misjavna? Svarið var: „Frie-handelen bliver det sikreste og bedste Middel.“ Lagt verður eina við, at hetta skal gerast so, „hvorved dette Lands Producter

og Beliggenhed kan komme saavel Indbyggerne, som heele Staten best til nytte.“

Nevndin hugsaði eisini um, at fríhandil fór at elva til móttøðu í Føroyum og nevnr fleiri ting, sum kunna gera seg galdandi. Millum annað: „*Man vil sige, at Indbyggerne – som bestandig har levet ubekymret for deres Tilførsel – ved saadan Forandring vil blive aldeles Forstyrret i deres vante Levemaade.*“

Ein komandi fríhandil skal fyrireikast

Nevndin hevði eina ætlan um, hvussu farast skuldi fram: „*Planen lægges saaledes, at man strax frembringer en slags Konkurrence i mellem nogle Kiøbmænd, samt at der sørges for, at Indbyggerne i begyndelsen ikke savner den fornødne Tilførsel.*“ Um tær fyritreitur, sum nevndin ynskti at seta í verk, skuldu virka, so bar ikki til at gera tað í einum. Tann nevnda kappingin skuldi forða fyri, at tað kongaliga monopolið ikki varð avloyst av einum privatum monopoli. Tí var neyðugt at gera nakrar fyrireikingar. „*Skulde nu Handelen paa en Gang friegives, saa vilde Priserne paa alle Varer saa meget forandres, at Indbyggerne derved i Begyndelsen vilde lide alt for meget.*“ Viðvíkjandi prísbroytingum, sum teir vænta fara at

koma, verður sagt, at higartil eru ávísar vørur seldar til undirprís. „*Der findes adskillige artikler i blandt Kargason² Varer, som hidtil have været i saa lav Pris, i Forhold til det de virkelig koste, at vii ikke paa engang tør foreslaae den Forhøjelse, som virkelig passer til Omstændighederne.*“ Teir nevna timbur, múrstein, onglar og aðrar „nyttige“ vørur.

Tað prinsippið, sum teir ætla at brúka til at prísseta vørurnar í Handlinum, er at rokna eitt 5-ára miðal av prísinum í fríum handli. Viðvíkjandi „Retour Varer“ rokna teir við, at nakrar fara at hækka í prísi. „*Fier, Telle, Fisk og Tran kunde næsten forhøjes til det dobbelte, og dette ansees at være meget fordelagtigere for Landet.*“ Teir vænta eisini, at fiskarið „...skulde betydelig tiltage, hvilket vil blive en sag af yderste Vigtighed.“ Alt hetta við tí fyri eyga, at „*Friehandelen derved skulde forberedes.*“

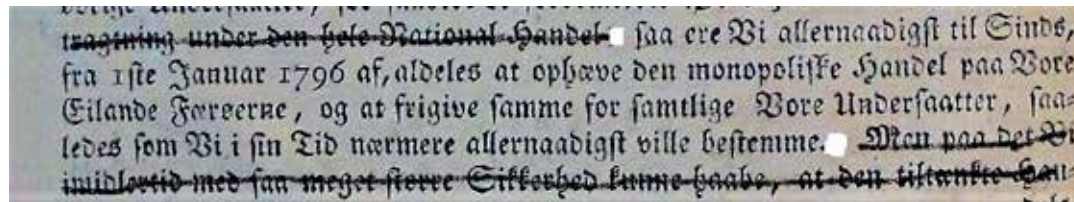
Nýggju konkret uppskot

Í nevndarálitinum vóru fleiri uppskot, sum skuldu fyrireika fríhandilin. Nevnst kunnu: betri ullvøru-framleiðsla, meira dent á kolagrevsturin, møgulig søla av almennari jørð, geva premiu fyri eplavelting, topografisk uppmáling av landinum, ein skúla-skipan og fleiri onnur. Í lógaruppskotinum verður sagt, at Handilin, til hann endaliga verður givin fríur, skal rekast av Kongi sum higartil, men at tann gamla taxtskipanin frá 1691 skal avtakast og nýggi koma í staðin.

Um lógina, sum kom burtur úr nevndararbeiðinum

Uppskotini í nevndarálitinum vóru flestøll skjótt skrivað í lóg, sum kallast „*Forordning om en nye Interims Indretning med Handelen for 5 Aar, Frederiksberg Slot 13. August 1790.*“

Í innganginum verður sagt: „*Saa ere Vi allernaadigst til Sinds, fra den 1. Januar 1796 af, aldeles at ophæve den monopolistiske Handel paa Vore Eilands Færøerne, og at frigive samme for samtlige Vore Undersaatter.*“ Men til tann dagurin upprennur, verður skipanin sum higartil við ymsum smábroytingum: „*Saa vilde vi Vi for Vor egen Regning og med den hidtil giældende monopolistiske Rettighed*

endnu til Aarets Udgang 1795 lade fortsætte den nyværende Handels-Indretning.“

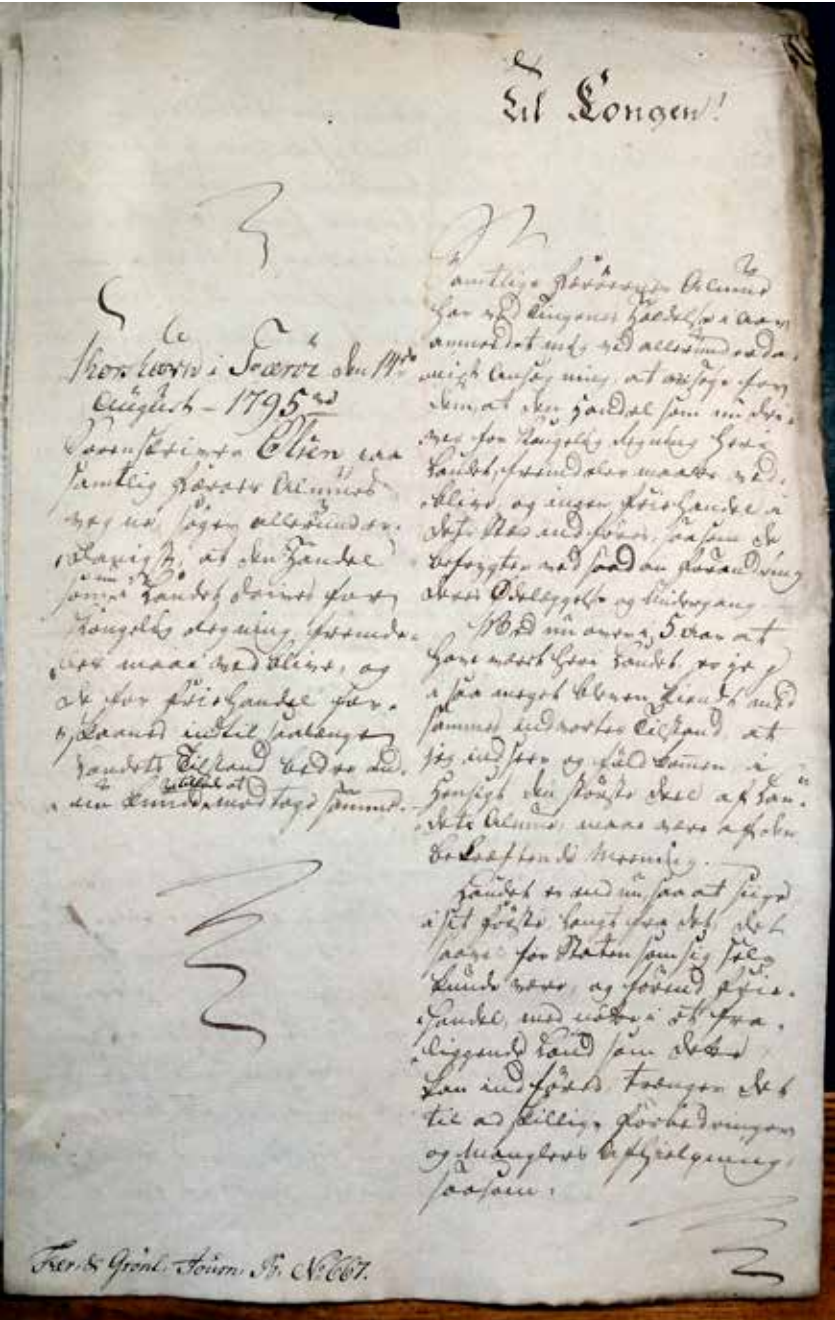
Tann nýggi taxturin skuldi koma í gildi beinanvegin, tá ið lógin var lýst. Tað nýggja var – sum longu nevnt – at prísirnir skuldu nærkast marknaðar-prísunum. Tó varð prísurin á korni og øðrum neyðsynjarvørum settur niður um hetta miðaltal. Ein annar partur av lógini er um vekt og mál, sum verður standardiserað, og øll galdandi mál vera definerað í mun til ein danskan standard.

Lán til skipabygging

Ein grein hevur ein serligan boðskap, tá ið hugsað verður um teir praktisku møguleikarnar at seta nakað nýtt á stovn. Stjórnin vil geva lán til at keypa fiskiskip:

Mynd 1. "Forordning 1790". Hetta er fyriskipanin, sum skuldi galda 1790-1795, sum ein fyribilsskipan til fríhandil skuldi setast í verk tann 1. januar 1796. (RA-5)

Mynd 2. Tekstúrdráttur úr "Forordning 1790", sum sigur: "Saa ere vi til sinds, fra 1. Januar 1796, aldeles at ophæve den Monopolistiske Handel paa vore Eilande Færøerne ..." (RA-5)

Mynd 3. Til Kongen. Fyrsta síða av brævinum, sum Sornskrivarin Olsen skrivadi „Paa samtlige Færøers Almues vegne“, har hann bað um at sleppa undan frihandli. (Kelda RA-5)

„De der paa Færøerne ville drive Fiskerierne i det Store, og til almindelig Brug indføre bedre Virknings-maader end de hidtil brugelige kunne vente, at dem dertil skal vorde forundt særdeles Understøttelse efter Omstændighederne.“

Longu árið eftir, í 1791, søktu 3 mans, Samuel og Johan Egholm og Peder Hansen (Skipar Hansen) um 900 Rbd. til at keypa skip fyri³. Teir keyptu eina galeasu *De trende Brødre*, sum var 23 ½ kommercelestir.

Men gakk – eingin frihandil kom. Hví ikki?

Fríhandil skuldi eftir „Forordning 1790“ koma í 1796. Men hann kom ikki. Søgufólk hava higartil havt ymsar frákláringar. Mortensen hevur hesa meting av støðuni: „*Onkur kundi hildið, at tilíkt tilmæli um avtøku av kongaliga einahandilinum varð fagnað við gleði av føroyingum. Nú kundi umsíðir tykjast at fara at lýsa fyri betri tíðum. Men hvar finna vit orð fyri slikari gleði? Ongastaðni.*“

Mortensen⁴ endurgevur eina adressu frá umboð-um í Eysturoynni. Teir biðja Kaptain Born um at leggja hetta mótmælið fyri kong. Hetta var undir-skrivað í 1789, tað er áðrenn nevndararbeiðið var byrjað.

Jakobsen⁵ hevur eina langa frásøgn um klagur, sum hava verið um ymist í Tinganesi. Tí undrar tað hann, at tá ið tilboðið um fríhandil kom, so vóru landsins íbúgvar ímóti.

Debes⁶ nevnr, at eysturoyingar hava mótmælt, og sigur: „*Nú vóru krígstíðir – byrjanin til Napoleons-kríggini – sum gjordi Føroyasiglingina vandamikla, og ringar tíðir sum heild.*“ Tó, Danmark var ikki uppi í nøkrum kríggi⁷ millum 1720-1801, men førði ein neutralitetspolitikk, sum landið fekk fyri-mun av. Tíðin kallaðst tann florisanta⁸ periodan.

Tað, sum avgjordi lagnuna hjá frihandilslóginu, var hvørki ringar tíðir, kríggj ella ein adressa frá eysturoyingum. Tað var eitt bræv, sum higartil ikki hevur verið frammi, skrivað av sorinskrivaranum vegna „Samtlige Færøernes Almue.“

Sorinskrivarin Lauritz Olsen skrivar „Til Kongen“

Tá fyribilsskipanin hevði verið í gildi í 5 ár, var komið fram til 1795, og komandi nýggjár skuldi frihandilin taka við. Men á umreisuni hjá sorin-skrivaranum at halda várting í 1795 bøna íbúgvarnir hann um at skriva 'Til Kongen', so frihandilsætlanirnar verða steðgaðar. Brævið⁹, sum sorinskrivarin Olsen setur saman, er bæði klárt og upplýsandi um støð-una. Eg meti, at hetta bræv ‘Til Kongen’, sum ikki hevur verið frammi fyrr, hevur verið avgerandi fyri at útseta frihandilin. Inngangurin ljóðar soleiðis:

Thorshavn i Færøe den 14. august 1795.

Til Kongen

Samtlige Færøernes Almue har ved Tingenes Holdelse i Aar anmodet mig ved aller-underdanigst Ansøgning, at ansøge for dem, at den Handel som nu drives for Kongelig Regning heri Landet, fremdeles maatte

vedblive, og ingen frihandel i dets Sted indføres, saasom de befrygter ved saadan Forandring deres Odelæggelse og Undergang. –

Man kann út frá hesum siga, at vártingini úttalaðu seg, og øll vóru samd. Vártingini vóru tann mest representativi stovnur, sum var tá. Tey úttala seg sum: „*Samtlige Færøernes Almue.*“ Í brævinum til Kong greiðir sorinskrivarin eisini frá, hví støðan er, sum hon er, og hvar ið eigur at verða gjørt, fyri at fáa landið á fótur aftur. Tey 5 punktini, sum hann nevnr og viðger, eru hesi: *Ager-dyrkningens forbedring, Ind-byggenes formering, Hegns Opførelse, Jordæblernes Avling, Uldens fordelagtigere For-arbejdelse.*

Hann endar við eini saman-fating, har hann gevur eitt boð uppá, hvønn kapital tað fer at krevja, 30 til 40 000 Rdl, tá man fer undir frihandil. Havast kann í huga, hvussu torført tað hevði verið hjá føroyingum at tikið lut í frihandli tá. Brævið frá Sorinskrivaranum endar soleiðis:

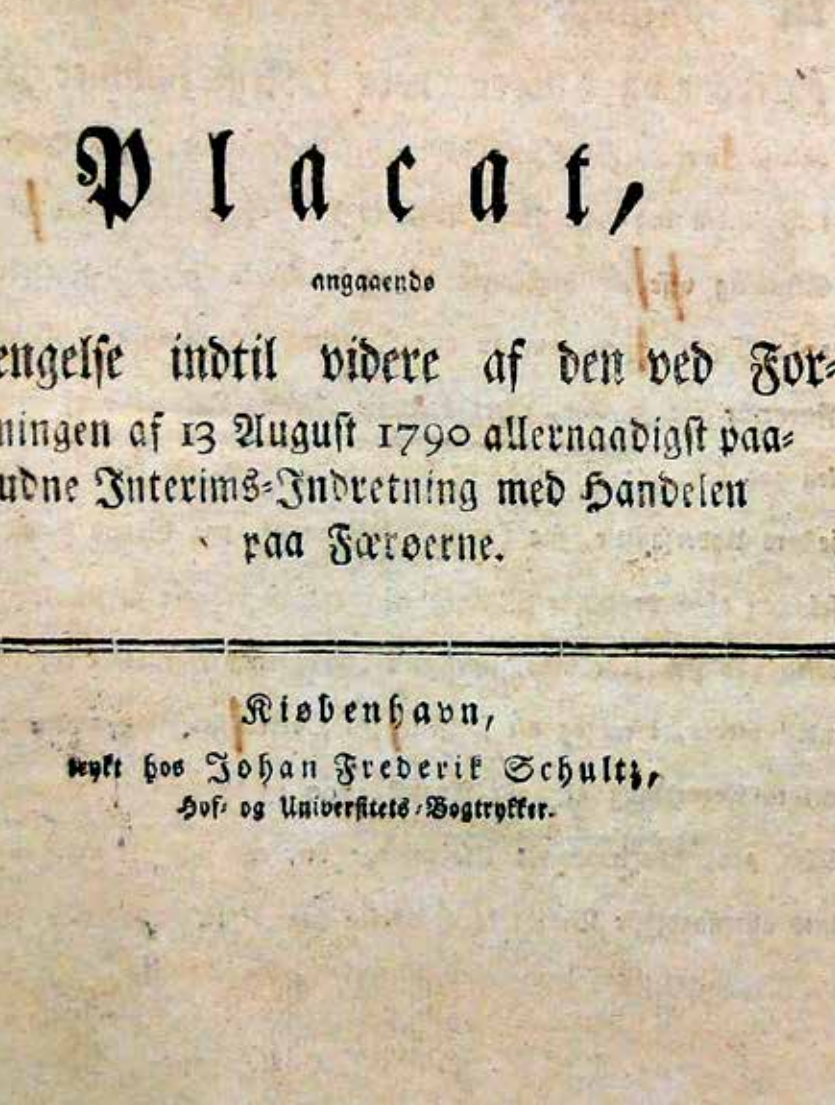
Allernaadigste Konge!

Kort! Uden Landet i forveyen, som vidst er muelig, bringes i den Forfatning, at det behøver mindre Provianter tilført, er det ulykkeligt med Frihandel.

– *Paa foranførte Grunde beeder jeg eenstemmig med samtlige Færøernes Almue, at de for nærværende Tiid for Frihandel maae være forskaanede, men derimod at den som nu maae vedblive, indtil Landet maatte kunde blive tilveye bragt bedre kræfter, til i dette Fald at modtage Forandring. –*

Een allernaadigst Bønhørelse forventes, Allerunderdanigst af L: Olsen

¹ RA-3
² Kargason/Cargaison, fransk orð; frakt, góðs, last, cargo
³ Nolsøe 1963:48
⁴ Mortensen 1955:52
⁵ Jakobsen 1966:56
⁶ Debes 2000:28-29
⁷ Johansen 1991:114
⁸ Florisanta - blómandi
⁹ Til Kongen, RA-5
¹⁰ RA-6. “Hans kongelige Mayestæt ...”

Kongur svarar

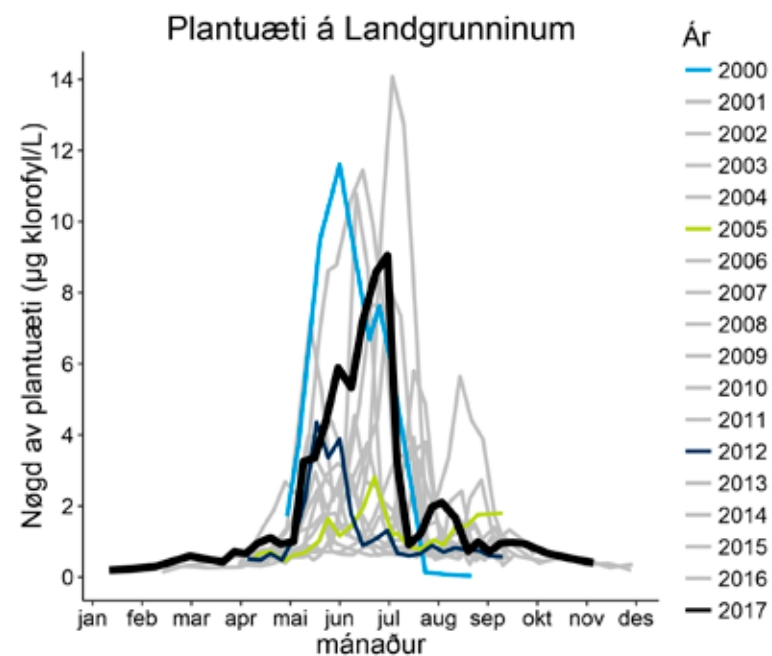
Hetta bræv frá Lauritz Olsen, sorinskrivara, meti eg at vera tann avgerandi steinin, sum forðaði fyri frihandli í 1796, tí Kongur tók undir við hesi áheitan úr Føroyum og útsetti frihandilin fyribils. Rentukamarið skrivar¹⁰ ‘*efter allerhøyeste Befaling: „Paa Grund ... af Indbyggernes allerunderdanigst indgivne Ansøgning om, at Handelen der i Landet maatte fremdeles drives for Hans mayestæts Regning. . . “*

Í hesum umfari kom sostatt eingin frihandil í 1796 orsakað av fólksins umbøn til Kongs.

Keldur:
Debes, H.J. 2000: *Føroya Söga* 2. Tórshavn pp 20-51 in: *Fróðskaparrit* vol 61
Jakobsen, J. 1966: *Poul Nolsøe, Litssöga og írkingar*. 2. útg. Tórshavn
Johansen, H.C.191: Danmark i Tal, pp 11-164 In *Danmarkshistorie*, bind 16. København
Mortensen, A. 1955: *Yvirlit yvir sögu einahandilsins*, pp 7-76 in Joensen 1955. Tórshavn.
Nolsø P.J. 1963: *Føroya Siglingarsöga* Bd 1. 1000-1856. Tórshavn

Mynd 4. Placat. Sigur at frihandilin fyribils útsettur, og at fyribilsskipanin frá 1790 heldur fram. (RA-1)

Ikki prentað:
Forordning 1790: „Forordning om den nye Interim Indretning med Handelen paa Færøerne for 5 Aar“. Frederiksberg Slot 13. August 1790. <History.fo>
RA-3: Rigsarkivet: „Allerunderdanigst Forestilling angaaende Udfaldet af den Færoiske Handel“, Den færøeske Handelskommission. Kopibog1790A – 1815 B, sag nr 1 og 5
RA-5: Rigsarkivet: „Til Kongen“, Renteammeret. Afskrifter af eller koncepter til forestillinger vedr. Færøerne og Grønland, lnr 373.12,
RA-6: Rigsarkivet: „Hans Kongelige Mayestet til Danmark og Norge, Presidiet, Deputerede og Tilforordnede i Renteammer-Collegio“. Renteammeret.1773 - 1848. Afskrifter af eller koncepter.

Mynd 1. Mátningar av plantuæti í Skopunarfirði (2000 - 2017).

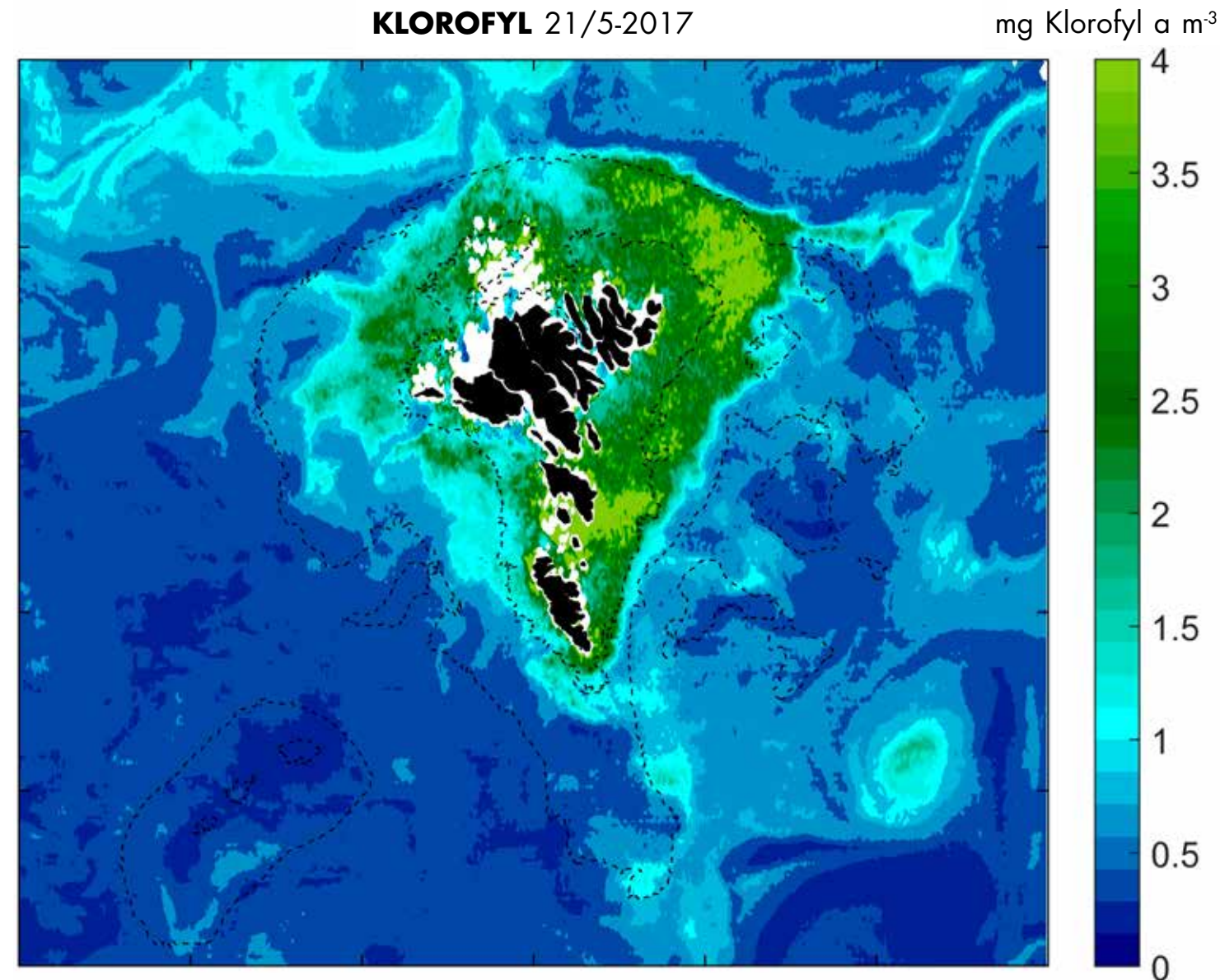
Gróðurin í sjónum tongdur at hitanum í luftini

Sólva Káradóttir Eliassen

Havfrøðingur á Havstovuni
solvae@hav.fo

Gróðurin á ytru leiðunum byrjar, tá miðalhitin í luftini gerst hægri enn vatnskorpuhitin. Lagbýtið íkemur, tá lufthitin fer upp um vatnskorpuhitin og sjógvurin byrjar at orna. Tá sjógvurin í vatnskorpuni ornar, gerst hann lættari, enn hann var frammanundan, og verður tískil ikki so lættliga blandaður saman við tyngra sjónum í neðra. Tá hetta hendir broytast umstøðurnar fyri plantuæti. Frá at verða blandað heilt niður á botn, fær tað nú nógv ljós í ovara lagnum og gróðurin byrjar. Tað er hitamunurin millum vatnskorpuna og luftina, sum er avgerandi fyri, nær lagbýtið byrjar.

Plantuæti

Plantuæti, sum er fyrsta liðið í føðiketuni í havinum, veksur við fotosyntesu, um nóg mikið av ljósi og tøðevnum eru til staðar. Um veturin er nøgdin av tøðevnum høg, men avmarkað ljós ger, at plantuæti ikki veksur so væl. So hvørt gróðurin kemur í gongd, fara tøðevnini at minka, og um summarið er tað ríkiligt av ljósi, men ofta lítið av tøðevnum, sum tá kunnu gerast avmarkandi fyri gróðurin.

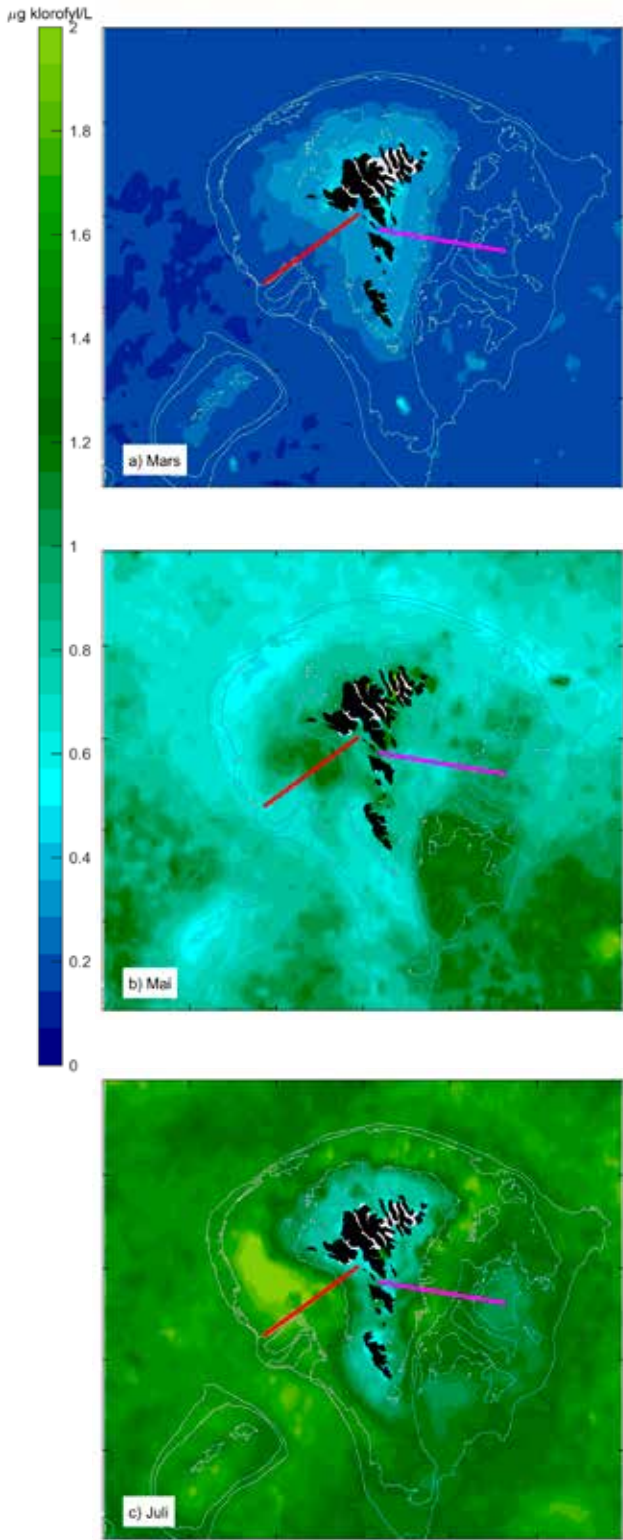
Í dagslýsi er nóg mikið av ljósi ovast uppi í sjónum (fotiska zonan) til at plantuæti kann gera fotosyntesu, og tískil kann biomassin av plantuæti økjast. Um sjógvur áhaldandi verður vertikalt blandaður, sleppur plantuætið ikki at liggja leingi

í fotisku zonuni og fotosyntesan minkar, tá ið ætið verður flutt niðureftir. Sostatt er neyðugt, at dýpið, sum plantuætið verður blandað niður á, ikki er meiri enn eitt vist, fyri at ein nettoøking kann vera í nøgdini av plantuæti á einum staði.

Á innaru leiðunum verður sjógvurin ongantíð lagbýttur, og sostatt verður plantuætið blandað javnt í allari vatnsúluni. Plantuætið kann økja biomassan í allari vatnsúluni, tá ið innkomandi ljósnøgdin er nóg stór. Á ytru leiðunum er sjógvurin væl blandaður um veturin, men tá ið hiti kemur í um várið, gerst sjógvurin lagbýttur, og plantuætið fer tá at vaksa í ovara lagnum. Sostatt eru nøgdirnar av plantuæti ikki tær somu ovarlaga og niðarlaga í sjónum á ytru leiðunum.

Løtumynd av plantuæti í vatnskorpuni 21. mai 2017. Máttingarnar eru gjørdar við fylgisveini og heintaðar frá heimasíðuni <http://marine.copernicus.eu/>. Hvítu blettirnir eru skýggj. 100 m og 200 m botndýpi er víst við svørtum brotalinjum.

Mynd 2. Plantuæti í vatnskorpuni seint á vetri (a), á vári (b) og á sumri (c). Myndirnar vísa mánaðarlig miðal av fylgisveina-mátinum árinum 1998-2016. Reyðu og ljósareyðu linjurnar á myndini vísa posítiónirnar á skurðunum, sum eru vístir í Mynd 3. 100 m, 200 m og 300 m botndýpi er víst við ljósagráum linjum.

FAKTA:

Plantuætið, sum er fyrsta liðið í føðiketuni í havinum, varð kannað í eini ph.d.-verkætlan á Havstovuni, sum varð liðug á sumri 2017.

Plantuæti á innaru leiðunum

Havstovan hevur síðani 1997 gjørt regluligar mát- ingar av nøgdini av plantuæti í Skopunarfirði, sí mynd 1. Mett verður, at mátingar í Skopunarfirði eru umboðandi fyri leiðirnar, har botndýpið er minni enn umleið 100 metrar, tó ikki firðir og smøl sund. Vanliga byrja nøgdirnar av plantuæti í Skop- unarfirði rættiliga at økjast í mai. Men stórir munir eru millum árinum, tí summi ár fara nøgdirnar at økjast longu síðst í apríl, meðan tað onnur ár ikki kemur verulig gongd á gróðurin fyrr enn í juni.

Tað sýnist ikki, sum at munir í sólarljósi eru orsøkin til henda stóra munin, tí hóast veðrið kann vera skiftandi frá einum ári til annað, so er økingin í sólarljósinum hesar mánaðirnar altíð stór. Millum- árliku munirnir í sólarljósi eru so smáir, at teir kunnu ikki vera orsøk til, at fleiri vikur eru á muni ímillum, nær ið rættilig gongd kemur á gróðurin ymisk ár.

Gongdin hjá plantuæti gjøgnum árið

Fylgisveinar máta, hvussu nógv plantuæti er í vatn- skorpuni, sí mynd 2. Niðanfyri verður greitt frá, hvussu plantuæti í miðal broytist gjøgnum árið á øllum Landgrunninum út frá fylgisveinamátinum.

Plantuæti seint á vetri (mars)

Í miðal eru nøgdirnar av plantuæti í vatnskorpuni smáar allastaðni um veturin, men tær størstu nøgd- irnar eru at síggja á innaru leiðunum, sí mynd 2a.

Plantuæti um várið (mai)

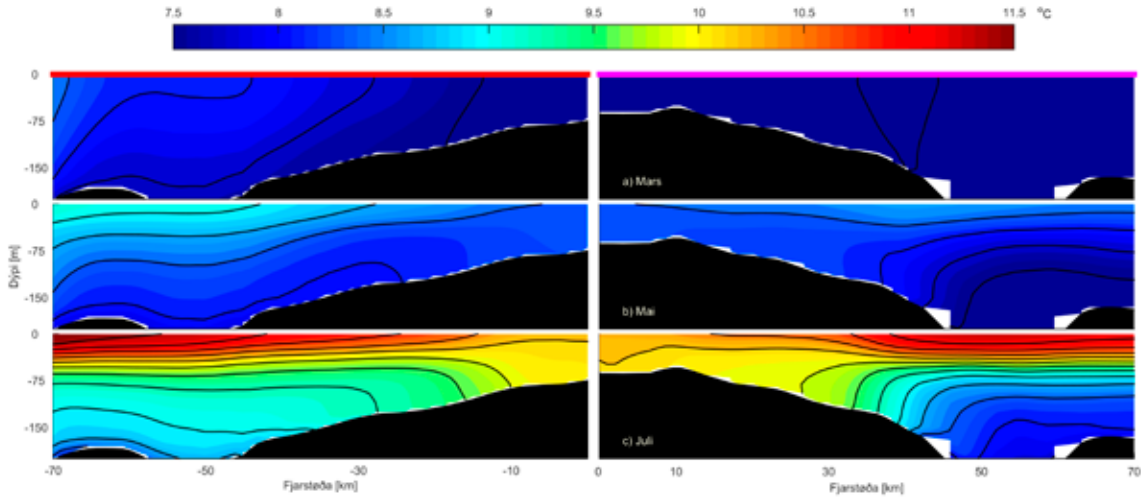
Um várið eru nøgdirnar av plantuæti í vatnskorpuni størstar í grynstu økjum, í Vágahavinum/út móti Skeivabanka umframt eystanfyri, sí mynd 2b.

Plantuæti um summarið (juli)

Um summarið eru nøgdirnar av plantuæti í vatn- skorpuni smáar á innaru leiðunum, men rættiliga høgar útiá, sí mynd 2c. Aftaná august minkar ljósið skjótt, veðrið versnar og nøgdirnar av plantuæti minka allastaðni.

Hitaviðurskifti á Landgrunninum sum ávirka gróðurin

Frá modelútrokningum fæst ein mynd av, hvussu allur hitin á Landgrunninum broytist gjøgnum árið, sí mynd 3. Niðanfyri verða árstíðarbroytingar í hita samanbornar við tað, ið vit vita um plantuæti.

Seint á vetri (mars)

Allan veturin er vatnskorpuhitin hægri enn miðal lufthitin. Sostatt kølnar sjógvurin og saman við vindi og sjóvarfalli ger hetta, at sjógvurin verður væl blandaður vertikalt allastaðni. Í hesum tíðarskeiðinum er eisini avmarkað ljós, so tað er bara har, ið tað er heilt grunt, at nóg mikið av ljósi er í allari vatnsúluni til at plantuæti kann vaksa (sí mynd 2a og mynd 3a).

Í hesum tíðarskeiðinum gerast nøgdirnar av plantuæti ongantið heilt høgar. Hetta er orsakað av avmarkaðum ljósi, umframt áhaldandi blanding millum grunnu og djúparu økini.

Um várið (mai)

Um várið fer miðal lufthitin upp um vatnskorpuhitan og sjógvurin í vatnskorpuni fer at orna og gerst harvið lættari, enn hann var frammanundan. Á ytru leiðunum, har sjóvarfall og vindur ikki eru ment at blanda alla vatnsúluna, kemur lagbýtið, tá ið lætti sjógvurin í ovasta lagnum ikki verður blandaður saman við tyngra sjónum í neðra. Tá ið lagbýtið kemur, sleppur plantuætið í ovara lagnum at vera leingi í fotisku zonuni og tá gerast umstøðurnar fyri gróðri góðar. Tað er hitamunurin millum vatnskorpuna og luftina, sum er avgerandi fyri, nær ið lagbýtið kemur og harvið eisini fyri, nær ið umstøðurnar fyri gróðri á ytru leiðunum gerast góðar (Sí mynd 2b og mynd 3b).

Nøgdirnar av plantuæti í Skopunarfirði økjast ofta ógvisliga, samstundis sum sjógvurin á ytru leiðunum gerst lagbýttur. Ikki er greitt, hví so er, tí Skopunarfjørður lagbýtist ongantið, og sostatt er lagbýti ikki ein fortreyt fyri nógvum gróðri har.

Um summarið (juli)

Um summarið er sjógvurin á ytru leiðunum lagbýttur, og størstu nøgdirnar av plantuæti eru í ovaru lagnum í lagbýttu økjum (sí mynd 2c og

mynd 3c). Um hesa tíðina er nóg mikið av ljósi, men mátingar av tøðvnum vísa, at lítið er til av tøðvnum bæði á innaru leiðunum og í ovaru lagnum á ytru leiðunum. Sostatt er tað tøðvnistrot, sum um hetta mundið hevur við sær, at gróðurin verður tarnaður. Eisini vísa mátingar, at nýggjar uppblómingar koma, tá ið veður og vindur blanda tøðvnisríkan sjógv frá niðaru lagnum á ytru leiðunum upp í ovaru lögini og/ ella inn á innaru leiðirnar.

Endi

Í hesi greinini havi eg viðgjørt, hvussu plantuæti í miðal broytist gjøgnum árið á innaru og ytru leiðunum og hvussu tøðvni, ljós og lagbýti ávirka gróðurin. Stórir munir eru frá einum ári til annað nær gróðurin fer í gongd og hvussu høgar summar- nøgdirnar av plantuæti gerast í Skopunarfirði (sí mynd 1). Í lötuni er ikki heilt greitt, hví so er, tó at eitt nú tøðvnisnøgd og teiming, t.e. nær og í hvørji raðfylgju ymisk ting henda, hevur nakað at siga. Plantuæti verður etið av djóraæti, og hetta ávirkar eisini, hvussu nógv plantuæti er í sjónum. Tó vísa kanningar á Havstovuni, at stórt djóraæti (copepodar) einans etur lítlan part av plantuætinum í sjónum, og tí verður mettt, at hesin djórabólkurin ikki hevur avgerandi leiklut í, hvussu nógv plantuæti er til á Landgrunninum. Ongar kanningar eru enn gjørdar, hvussu átið frá øðrum djóraætisløgum ávirkar plantuætið á Landgrunninum.

FAKTA:

Í august 2017 vardi Sólva Káradóttir Eliassen ph.d.-ritgerð sína um gróðurin á Landgrunninum. Ritgerðin ber heitið: „Primary production on the Faroe Shelf – Spatial and temporal variations with links to hydrography“.

Konserthøll og tjóðar- bygging

122 x 512 cm

Malan Marnersdóttir

Professari í bókmentum
Føroyamálsdeildin
Fróðskaparsetur Føroya
MalanM@setur.fo

Stóru kvæðamyndirnar við motivum úr Sjóurðar kvæðum í Tórshavnar kommunuskúla í Tróndargøtu eru atkomiligar aftur. Tær hava verið goymdar burtur, meðan skúlin hevur verið umbygdur til lestraríbúðir. Nú er aulan opin aftur til tiltøk hjá kommununi.

Føroya kvæði var fyrsta savnaða útgávan av føroysku kvæðunum, bind tvey kom út í 1944 og fyrsta bind í 1951. Myndirnar í auluni eru gjørdar fimm ár eftir, at bindið við *Sjóurðar kvæðum* varð komið. Tær kunnu tí knýstast til ta nýggju tjóðskaparligu støðuna eftir seinna heimsbardaga við heimstýrslóg og stovnum sum Landsbókasavni, Landsskjalasavni og Náttúrugripasavni umframt Fróðskaparfelag, sum virkaði fyri at stovna føroyskt universitet. Kvæðaútgávan og kvæðamyndirnar í Tórshavnar Kommunuskúla eru saman við hesum endurstovnaðu heimastýrisstovnum týðandi partar í tjóðarbyggingini eftir kríggið. Hetta vóru stimbrandi tiltøk móts sett øðrum tilburðum í samtidini sum verkfall, arbeiðsloysi og ikki at gloyma stríðið í Klaksvík.

Modernað skúlabygging

Tórshavnar kommuna fór fyrst í 1950-árunum

undir risastóra skúlabygging. Býurin vaks skjótt, og nógv vóru børnini, sum skuldu í skúla. Gamli skúlin í gróthúsinum á Vaglinum, har borgarstjórin og umsitingin halda til í dag, var vordin ov lítil. Tí varð gjørt av at byggja nýggjan skúla norðan fyri realskúlan í Kongagøtu. Í september 1955 skrivaði William Heinesen býráðnum bræv, har hann saman við Janusi Kamban og Ingálvi av Reyni bjóðaði seg fram at myndprýða ta stóru høllina, auluna.

Hugsanir og skitsur

Fyrsta hugs kotið tykist hava verið at gera *eina* stóra innrammaða mynd til endaveggin. Men eftir gjølligari umhugsan um, hvussu “veitslusalurin”, sum William kallaði høllina, skuldi vera, helt hann, at tað fór at rigga betur við fleiri óinnrammaðum myndum. Hesum greiðir hann frá í brævi til skúlabyggingnevndina, sum hann skrivaði á føðingardeg

sínum í 1956. Við brævinum legði hann skitsur og kvæðaerindi, sum myndirnar skuldu lýsa. Honum dámdi einki, at bara ein skreytmynd skuldi vera á endavegginum, tað:

*hevði kennst heldur enn ikki sum eitt leikpalla-
„forteppi“ ella sum ein altartalva, og hollin hevði
kenst heldur tómlig annars. Hartil kemur at eitt
innrammað, fyrkantað myndaøki helst misprýðir
salin – fer at kennast sum ein “upphongd”
risamynd. Bræv 15.1.1956.*

Í staðin vildi hann nú gera seks myndir, ið skuldu vera:

*rammuleysar, so at sjálvur veggurin (ið er atlaður
at vera ljósar, gulligt tónaður) gongur inn í
myndina sum “luft” (himmal).*

Hesar skitsurnar góðkendi bygginevndin í februar 1956 og játtaði 14.000 kr til skreytmyndirnar. Tá av tornaði vóru fimm myndir gjørdar, ið lýsa úrvaldar hendingar í *Sjóurðar kvæðum*. Kvæðið

umfatar tættirnar „Dvørgamoy“, „Regin smið“, „Brynhildar tátt“ og „Høgna tátt“.

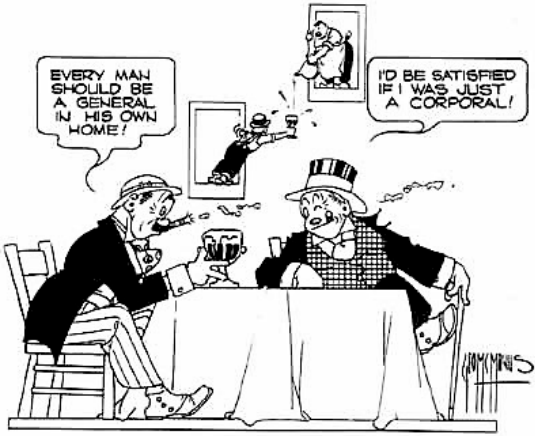
Sjóurðar kvæði eru ein av stóru frásagnarkringunum í føroyskum kvæðaskaldskapi. Høvuðspersónurin Sjóurður Sigmundarson er longu í móðurlívi faðirleysur og veksur upp til tvær uppgávur: Hann skal hevna faðirin og beina fyri Frænarorminum, sum liggur á stórum gullríkidømi. Seinni verður hann tikin av døgum, tá hann hevur svikið Brynhild og í staðin gift seg við Guðruni, sum í sínum lagi hevnir hann. Myndirnar lýsa tilburðir í hesi grimmu søgugongd.

Kvæðamyndirnar vóru til sjálva auluna. Í erva er balkong, sum varð prýdd við samtidarlist eftir Ingálvi av Reyni og Zacharias Heinesen. Uttanfyrri á skjöldrinum móti Niels Finsens gøtu er stórt relieff eftir Janus Kamban, har ein skeggjutur maður lærir ella sigur børnum søgu.

Skúlin mundi á henda hátt vera fyrsti skúli í landinum prýddur við bestu samtidarlistini. Í hesi greinini verða kvæðamyndirnar í høllini lýstar.

Kvæðamyndirnar

Myndirnar eru stórar og málaðar á masonitplátur, sum eru festar beinleiðis á vegginn. Zacharias Heinesen hevur sagt frá, at hann var í læru sum møplasmíður og fekk farloyvi teir seinastu mánadirnar av lærutiðini fyri at hjálpa pápa sínum við málningunum í Kommunuskúlanum. Umvegis eitt rútanet flutti hann tekningarnar hjá Williami yvir á pláturnar og skar yvirkantin, so hann fylgdi motivinum, soleiðis at myndirnar líkjast málaðum relieffum. Á henda hátt fekk veggurin leiklut sum himmal, eins og William hugsaði sær í skrivinum til byggingevndina.

Eitt afturat gevur vegginum himmaldám: Staklutir á myndunum sum fuglar og stjörnur eru endurtikin á vegginum uttan fyri myndirnar og geva teimum lættan dám. Hesir leysu myndapartar út eftir vegginum minna harafturat um myndir á stovuveggjunum í teknisøguni Gyldenspjæt, har motivini ofta halda fram uttan fyri rammuna.

Undir kvæðamyndunum standa tekstirnir, sum myndirnar lýsa. Tað minnir í sínum lagi um tær allar elstu teknisøgnurnar. Tað er ikki vist, tey góvu sær far um tað, men skúlabørnini, sum stóðu og sungu morgunsang í auluni við hesum myndunum fyri eygunum, kendu hetta aftur frá teknisøgunum í *Barnablaðnum* úr ævintýrum. Teknisøgan um Baldrian er frá *Norsk barneblad*, har hann eitur Smørbuk.

Allir kvæðatekstirnir eru, sum vituligt er, úr 1951-útgávuni av Føroya kvæðum (stytt FK).

Skønvirke- ella jugendstíllur

Stíllurin í øllum myndunum er fólksliga dekorativur og einfalt lýsandi. Bárður Jákupsson skriar í bókini um myndlistina hjá Willami Heinesen, at hann tilvitað valdi henda einfalda stílin, tí “hann vildi serstakliga venda sær til børnini.”

Sjúrður situr á eini mynd í urtagarðslandslagi, har tað vaksa eikitrø, liljur og rósar. Hetta eru plantusløgin, sum koma oftast fyri í føroyskum kvæðum. Litirnir og skapið á dekorativu elementunum eru fólksligir ‘skønvirke’- ella norðurlendskur jugendstíllur, hevur Nils Ohrt víst mær á. Serliga norskur jugendstíllur kann hava verið fyrmynd, eitt nú Gerhard Munthe. Hann gjørdi myndateppi og málningar við motivum úr sagnum og ævintýrum. Myndin „Ásmund og brøðrene på havet“ (1902-1904) er úr norska kvæðinum Ásmund Fregdegjeva. Jugendstíllur var eitt myndarák fyrst í 20. öld. Íblásturin til tað kom frá gomlum listhandverki,

leirarbeiði, træskurðararbeiði sum í norskum stavkirkjum, hvítseym- og rósubroðarí og víkinga-ornamentikki. Stíllurin hevði ofta tjóðskaparromantiskan dám.

Sjúrður hjá dvørgunum

*Hann sá standa fyri sær
ein heilan mannamúgva.
„Dvørgamoy“ I, FK I, s. 267, ør. 9.*

Mannamúgvan eru dvørgar, sum Sjúrður berjist við. Eftir tað villist hann í skóginum, har hann er so heppin at mæta eini dvørgakvinnu, sum tekur

hann heim við sær. Pápi hennara ger honum brynju og hjálm, sum vápn ikki bíta á. Eftir tað vísir dvørgakvinnan honum leið út úr skóginum.

Vinstrumegin er tann ljósi og eikiblaðsprýddi parturin við tí einsamalla rólga riddaranum á hvíta hestinum, Grana. Millum hann og tann myrka og fjølmenta høgra partin eru svørt kantut skipað í rundingar við grønarí stjörnu í miðjuni. Teir svartklæddu dvørgarnir eins og ganga inn í glæmurnar frá hesi stjörnu. Glæmurnar eru endurtiknar úti á vegginum, men við reyðbrúnari stjörnu í miðjuni.

Dvørgarnir standa í álopsstöðu við øðrum knýtta nevanum á lofti og hinum niður við liðina. Reyðbrúna klæðini hjá Sjúrði eru í besta ‘skønvirke’-stíli eins og bløðini, og tað knýtir hann og náttúruna saman. Teir svørtu mennir við spískum oyrum eru knýttir til tað forniska og dulda, ið traditionelt eru dvørgaeyðkenni.

Tann stíliseraða tekningin av lutunum er fólksligt eyðkenni, ið hóskar til lærandi funktiónina hjá myndunum: Tað var her uppvaksandi ættarliðini vórðu kunnað um Sjúrðarkvæðini og kundu spegla sær í leiklutunum, sum myndirnar vísa. Tann heroiski Sjúrður á hvíta hesti sínum yvir av teimum lúnksu, svørtu dvørgunum.

Unga dvørgakvinnan

Á tveimum av teimum fimm myndunum í auluni eru kvinnur, og tær eru stásiliga klæddar afturímóti Sjúrði, sum allastaðni er í einlittum óprýddum klæðum.

Dvørgamoyggin, sum hjálpir Sjúrði at finna út aftur úr skóginum, er lýst við hesum ørindi:

*Av gulli vóru axlabond,
hon perlur við jörðini dró.
úr „Dvørgamoy I“, FK I, s. 271, ør. 25.*

Myndamálið er einfalt. Sjúrður rættir hondina fram móti finu kvinnuni við perlubandinum, sum er so langt, at tað røkkur niður á jörðina. Hon hevur armband um annan skøvningin og stóran ring á hinari hondini, sum hon heldur upp móti Sjúrði. Sjúrður stendur á steinsettari gøtu í tí myrkara partinum av myndini við runnum og eikitrøum aftan fyri seg. Hon ber skyggjandi krúnu á høvðinum, hann ein einfaldan brúnligan hjálm. Afturímóti jarðlitunum hjá Sjúrði er hon í reyð-, blá-, grøn- og hvítstríputum skreytkjóla.

122 x 202 cm

Barnablaðið
september 1959,

600 x 498 cm

Kvinnan er umgird av ljósi frá glæmuni, sum hon hevur um høvdið. Hon er skipað eins og stjornurnar uttan fyri myndina. Her er stjornuskipanin lýsandi ljós, á myndini, har Sjúrður mætir dvørgunum, er hon myrk. Hesar stjornuskipanir eru á teimum báðum myndunum, har Sjúrður er hjá dvørgunum. Stjornurnar tykjast á henda hátt umboða møguleikarnar og avbjóðingarnar í tí, sum hann upplivir har.

Sjúrður og Frænarormurin

Høvuðsmyndin er tann stóra á endavegginum móti Niels Finsens gøtu. Har riður Sjúrður á granabaki niðan til ormin ovast á heygnum við Regin smiði í hølunum.

*Sjúrður loypur á Grana bak
hann studdist ei við teym
Riður hann so lættliga
sum snekkjan rennur í streym
úr „Dvørgamoy“ I B, FK I, s. 267, ør. 6.*

Myndin er monumental og sjónarhornið er niðri á gólvinum. Haðani reisir myndin seg høgt niðan eftir vegginum. Sjúrður á hvíta hestinum Grana er staddur á gøtu í grótlandslagi, ið er málað nakað sum íslendski listamaðurin Kjarval gjørdi. Hann kann hava havt tað frá Gustav Klimt. Í øllum førum minnir mosaikkdámurin um jugendstílin í Wien og um miðevropeiska bóndamentan. Hin reiðmaðurin er Regin smiður, ið smíðaði svørðið, sum Sjúrður reiggjar oman fyri høvdið, meðan hann í leysum lofti fer riðandi niðan móti orminum.

Ormurin er krúnan á verkinum. Hesin parturin av myndini er sum ein bumbuspreinging av litum. Aldandi eldslogarnir breiða seg ógvisliga til himmals. Ringjandi skapið á orminum, roðslan og tungan, sum stingur langt út úr kjaftinum, eru vilt ræðandi. Tað er sum um ormurin og eldurin kundu rakt áskoðararnar í auluni. Men riddarin á hvíta hestinum *er* á veg niðan at gera enda á ræðuleikanum væl hjálptur av yvirnatúrligum kreftum umboðaðar av svarta riddaranum.

Grót og gras eru fagurt litt, Sjúrður sjálvur er sum í øllum myndunum jarðlittur, og tað yvirnatúrliga og hóttandi er svart. Bara Grani er hvítur og fullfiggjar á tann hátt tann traditionella mótsetningin í fólksligari myndlist millum tað góða hvíta og tað illa svarta.

Sjúrður lærir fuglamál

*Tað søgdu honum villini fuglar
uppi sita í eik
„Brynhildar táttur“ FK I, s. 92, ør. 133.*

Brynhildar táttur fer fram, eftir at Sjúrður hevur vunnið á Frænarorminum, stokt og etið ormshjartað, sum ger hann føran fyri at skilja fugla- og djóramál. Tí kynstrinum hevur hann brúk fyri, tá ið hann skal fáa boðini um, at Buðli kongur vil hava dóttur sína Brynhild gifta. Hon vil ikki hava hvønn mann sum helst og krevur, at faðirin rundan um borgina kyndir ein loga, sum fríggararnir skulu riða ígjøgnum. Fuglarnir siga Sjúrði alt hetta, og at Brynhild bíðar eftir honum. Hann letur hana ikki bíða leingi. Tá hann kemur til borgina hjá Brynhild, riður hann „gjøgnum royk og váðaloga“ og finnur Brynhild liggjandi í songini í herklæðum, sum hann sprettir av henni.

Henda myndin er tann mest beinleiðis didaktiska av teimum fimm – Sjúrður situr sum ein annar skúlanæmingur, meðan fuglarnir læra hann mál sítt og siga honum frá Brynhild. Hinar myndirnar eru lærandi á meira óbeinleiðis hátt.

122 x 254 cm

Gandur og hevnd

*Guðrun gongur í grasagarð
Hon reyðargull bar á hendi
Ramar risti hon illgerningar og út í havið sendi.
„Høgna táttur“ FK I, s. 207, ør. 56.*

Hetta ørindið er úr „Høgna tátti“, sum fer fram, eftir at Sjúrður er farin frá Brynhild og dripin, tí hann giftist við Guðruni. Høvuðsevnið í táttinum er, hvussu Guðrun hevur deyða Sjúrðar. Tað eru brøður hennara, Gunnar og Høgni, sum hava dripið hann.

Nú Guðrun er gift upp aftur við Artala kongi, bjóðar hon brøðrum sínum í veitslu. Tað eru teir, ið á myndini koma rógvandi á ósløttum sjógvi undir óveðursskýggjum, sum Guðrun hevur gandað. Teir eru um at ganga burtur, men Høgni gandar aftur ímóti, so teir sleppa í land. Veitslan endar vanlukkuliga, Høgni, Gunnar og Artala doyggja allir og sonur Guðruna. Hevndin verður útint, men allir partar hava mist sárliga.

Myndamálið er norðurlandskur jugendstíllur sum í øllum hesum myndunum. Báturin kemur rógvandi móti høgri, meðan Guðrun stendur á landi millum eikitro við rúnakelvi í hondini. Í samsvari við døpru útlitini eru fuglarnir á himmalinum uttan fyri myndina rovfuglaligir. Hetta strikar undir tann broytta dámin samanborið við fuglarnar á myndini, har Sjúrður lærir fuglamál.

Kvinnur og menn

Dvørgakvinnan er stásiliga klødd eins og Guðrun, men tær hava hvør sín leiklut. Yndisliga dvørga-

kvinnan hjálpir Sjúrði, tann uppskrýdda Guðrun hevur ilt í huga og gandar gestir sínar við rúnakelvinum.

Sjúrður er í øllum myndum klæddur á sama hátt og uttan nakað pynt, afturat honum er bara Regin smiður individualiseraður. Allir aðrir menn eru púra anonymir. Myndirnar vísa, hvussu kendir menn og kendar kvinnur føra seg og kyn sítt fram við hvør sínum eyðkennum, meðan tann stóra fjøldin er einsháttað.

Skúla- og konserthøll

Um morgunin var høllin full av børnum, so bara stóra høvuðsmyndin á endavegginum sást. Myndirnar og serliga stóra høvuðsmyndin á endavegginum hava óivað prentað seg í hugan á mongum barni – hóast skúlin annars kanska ikki gjørdi stórvegis burturúr. Á tann hátt hava myndirnar verið við til at skapa fatanir og hugmyndir um kvæði og ikki minst um søgupersónarnar. Í øllum førum rættiliga stereotýpar persónsmyndir hjá skúlabørnunum at spegla sær í.

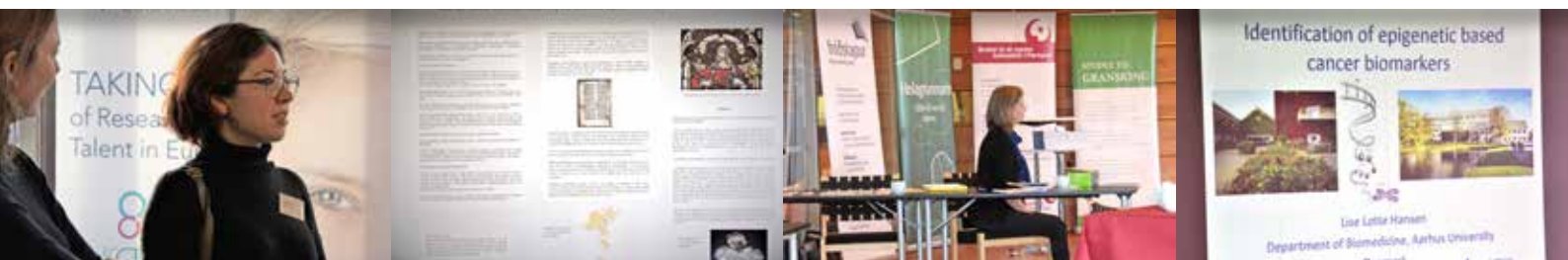
Men aulan í Kommunuskúlanum var eisini eitt slag av veitsluhøll, sum William kallaði hana. Í roynd og veru var hon konserthøllin í Havn frá 1956 til Føroya Lærarskúli varð tikin í nýtslu í 1969, og aulan har gjørdist best umtókta holið til tónleikaframførslur. Í 1983 kom Norðurlandahúsið og yvirtók tann leiklutin, og kanska hevði saltsiloin á Krambatanga loyst Norðurlandahúsið av, um fast samband var við Suðuroynna ella siloin var í miðstaðarøkinum.

Tilvísingar
1 Ohrt 2016: 17 og 65.
2 Bárður Jákupsson 2016: 174.
3 Tann 24.10.2017:
http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Kunst%C3%A5ndv%C3%A6rk_og_design/Retninger_og_perioder/sk%C3%B8nvirke
4 Nils Ohrt 2015, s. 78.

Keldur
Jákupsson, Bárður WH. William Heinesen myndlistamaður. Sprotin 2016.
Føroya kvæði Corpus carminum færøensium. Sv. Grundtvig & J. Bloch compartum. Band I. Útgevarar N. Djurhuus og Chr. Matras fyri Universitets-Jubilæets danske fond. Ejnar Munksgaard, København 1951-63. Sytt FK.
Heinesen, William. Brøv 6.10.1955 og 15.1.1956. Tórshavnar kommuna.
Ohrt, Nils Thomas Arge. Evid i litinum – Farvens stof. Listasavn Føroya 2015.
– Zacharias Heinesen. Føroyskur mosaikkur – Færøsk mosaik. Listasavn Føroya 2016.
Úndráttir frá viðgerð í skúlabyggingnevdini hjá Tórshavnar kommunu tann 31.1.1956. J.nr. 28II /1955. 9.2.1956.
Svar til William Heinesen frá Tórshavnar kommunu 13.2.1956.
Skriv til byggefelagið Lamhauge & Waagstein frá Tórshavnar kommunu 13.2.1956.

*Eini 130 fólk vóru á ráðstevnuni
og sum heild lótu fólk væl at fyri-
reikingunum og úrtøkuni.*

VARPAÐU LJÓS Á GRANSKING Í FØROYUM

Alsamt fleiri granskingarverkætlanir hava verið framdar í Føroyum seinastu árin, onkrar serføroyskar og aðrar saman við útlenskum granskarum, og evnini taka víðan sveip

16. november skipaði Føroya Fróðskaparfelag fyri ráðstevnu í Norðurlandahúsinum undir heitinum Gransking í Føroyum 2017. Umframt at kunna um nakað av tí, sum rører seg innan gransking, var endamálið við ráðstevnuni at slóða fyrri framtíðar samstarvi, har sum tað er gagnligt fyrri granskingarúrtøkuna. Ráðstevnan skuldi vera við at styrkja gransking sum starv og stuðla uppundir, at gransking verður sæð sum eitt týðandi og virðismikið ikast til at menna samfelagið.

Granskarar av Fróðskaparsetri Føroya, Fiskaaling, Havstovuni, Landsjúkrahúsinum, iNova og fleiri øðrum føroyskum stovnum høvdu framløgur. Tveir av útlensku gestunum vóru Lise Lotte Hansen, lektari á biomedisinsku deildini á Aarhus universiteti, og Reid Hole, prórektari fyrri gransking og menning á Nord universiteti í Noregi. Fróðskaparfelagið hevði eisini vitjan av systurfelagnum í Modena í Italia, Accademia Lo Scoltenna, sum fær góðan og málsligan stuðul frá orðabókarriðhvundinum og føroyavininum Gianfranco Contri.

FRØÐI

Myndir: Helgi Jacobsen